

หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองอื่น พ.ศ. 2398 - 2434

ประวัติศาสตร์ของหัวเมืองกาฬสินธุ์ได้มาถึงจุดแห่งความเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้หลายประการ เริ่มด้วยความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นจนกระทั่งต้องแยกออกไปตั้งเป็นเมืองงมลาไสย และสหัสขันธ์ แล้วยังมีการโอนสังกัดการแย่งแลก แยกหัวเมืองขึ้นกันอย่างวุ่นวาย ส่วนการศึกเสกการเรียกเก็บส่วยก็มาถึงจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ ความสัมพันธ์กับหัวเมืองใกล้เคียง ตลอดจนกับราชสำนักกรุงเทพฯ ก็เป็นสิ่งที่น่าสนใจไม่น้อย จึงขอแยกกล่าวดังนี้.

1. ความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่น

เนื่องจากผู้นำท้องถิ่นในหัวเมืองกาฬสินธุ์มีความขัดแย้งและวิวาทคานหากันมาโดยตลอดเป็นระยะเวลาอันยาวนาน และไม่สามารถหับกลับมากินดีกันได้เลย จึงขอแยกกล่าวเป็น 2 ตอน ตามลำดับคือ การแยกออกไปตั้งเป็นเมืองงมลาไสยและเมืองสหัสขันธ์ กับความขัดแย้งด้วยการแย่งแลกและโอนสังกัด ดังนี้.

การแยกออกไปตั้งเป็นเมืองงมลาไสย และเมืองสหัสขันธ์

เมื่อ พ.ศ. 2409 ราชวงศ์ (เกษ) เมืองกาฬสินธุ์ได้พาขีรวาร และสมัครพรรคพวกออกไปตั้งบ้านสระบัวแล้วยกเป็นเมืองงมลาไสย และในปีถัดมาก็ปี พ.ศ. 2410 ท้าวแสน ก็พาสมัครพรรคพวกแยกออกจากเมืองกาฬสินธุ์ ไปตั้งบ้านโคกพันลำ และได้รับการยกเป็นเมืองสหัสขันธ์ แต่มูลเหตุที่แท้จริงนั้นได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 แล้วยังข้อความจากพงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และเมืองงมลาไสย ตอนหนึ่งว่า

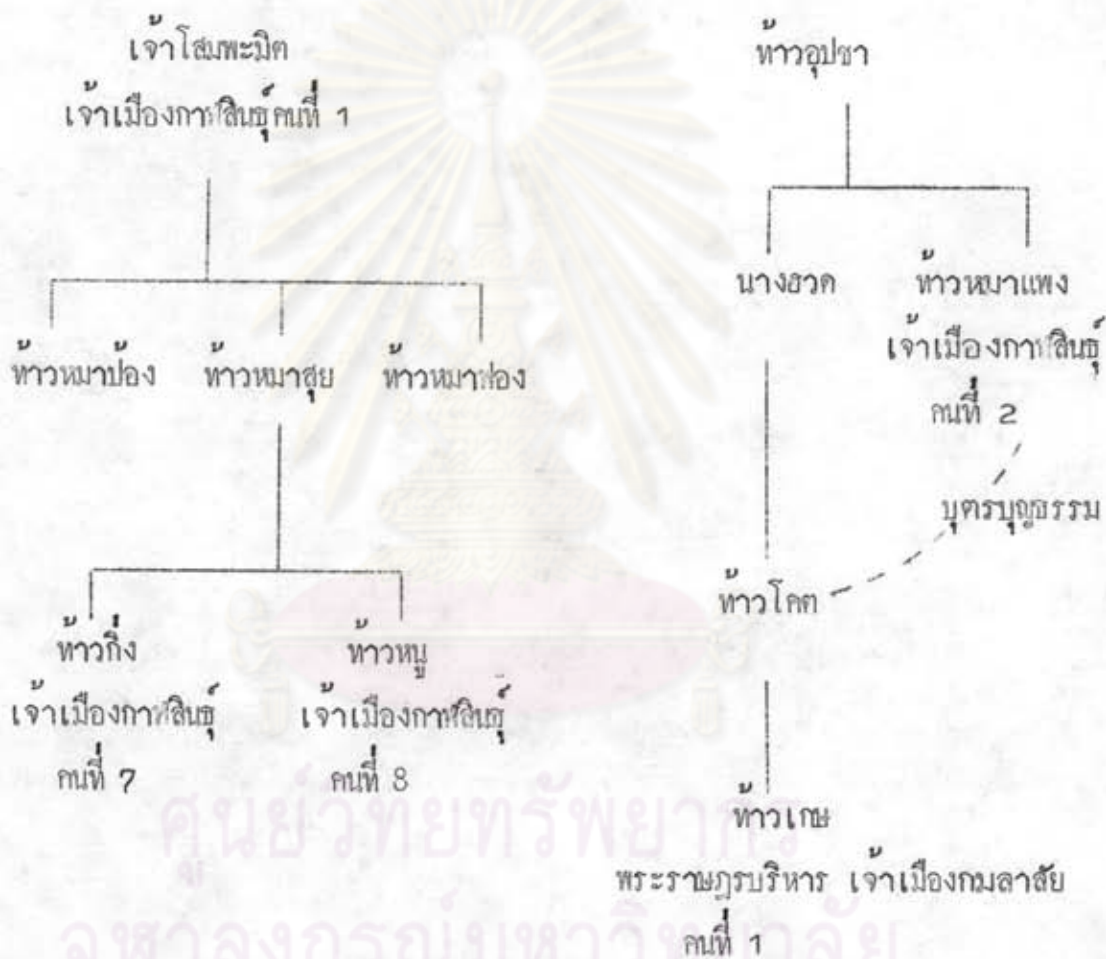
... ครั้น ๗ วันปีเถาะ สัปดาห์กราช 1217 ปี อู่ประสาทถึงผู้ว่าที่พระยาไชยสุนทร กับท้าวหนองชายลงไปเฝ้าใต้ฝ่าละอองธุรีพระบาท ณ กรุงเทพฯ อู่ประสาทถึงผู้ว่าที่พระยาไชยสุนทรได้รับพระราชทานนามพระสรรมยาคีเป็นที่พระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาลสิน แล้วคิดแยกย้าย เข้ากราบทูลขอลาท้าวหนองชายเป็นที่อู่ประสาททางรังคิการอยู่ ณ กรุงเทพฯ ใต้สองปี ท้าวหนองชายได้รับพระราชทานนามพระสรรมยาคี เป็นที่อู่ปราสาทโคแล้วถึง ๗ วันปีเม็งเส็ง นพทศกราช 1219 ปี จึงโคภากันเจริญทองตราขึ้นมาวาง ณ เมืองกาลสิน แล้วพระยาไชยสุนทรถึงเจ้าเมืองกาลสิน จึงจัดไภราชวงษณะ ผู้ว่าที่อู่ปราสาทให้ลดตอยลงมาเป็นที่ราชวงษตามเดิม ราชบุครอินทิสาร ผู้ว่าที่ราชวงษนั้นก็ให้ตอยลงมาอยู่ที่ราชบุครตามเดิม พระยาไชยสุนทรถึงเจ้าเมืองอู่ปราสาทหนุ กับราชวงษณะผู้ว่าที่อู่ปราสาท ราชบุครอินทิสาร ผู้ว่าที่ราชวงษเกิดอาซากวิวาท บางหมางกันตงง แถ่นั้ต่อ ๆ มา ...¹

จากความขัดแย้งระหว่างพระยาไชยสุนทร (ถึง) อู่ปราสาท (หนุ) ฝ่ายหนึ่ง กับ ราชวงษ (ณะ) ราชบุคร (อินทิสาร) อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้ามองให้ลึกลงไปจะเห็นว่า นอกจากการขัดแย้งในผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว สาเหตุพื้นฐานทางสายตระกูลและความขัดแย้งในอดีต ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญในเหตุการณ์ครั้งนี้ เป็นอย่างมาก กล่าวคือ พระยาไชยสุนทร (ถึง) กับอู่ปราสาท (หนุ) ผู้นองเป็นบุตรท้าวหมาสูย ๆ เป็นบุตรพระยาไชยสุนทร (โสมพะมิตร) ส่วนราชวงษ (ณะ) เป็นบุตรของราชวงษโคต ๆ เป็นบุตรบุญธรรมของพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) ทั้งแผนภูมิแสดงสายตระกูลเจ้าเมืองกาลสิน¹ ที่ยกขึ้นมาประกอบนี้

¹ พระราชกฤษฎีกา (ทอง). พงษาวะการเมืองกาลสิน และเมืองกระมาลา-ไสยและเมืองอื่น. สมุดข่อยขาว.

แผนภูมิแสดงสายตระกูลเจ้าเมืองกาฬสินธุ์

พ.ศ. 2336 - 2400

ที่มา : พระราชกรรบริหาร(ทอง), พงษวาระการเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสยและเมืองขึ้น. สมุคหอยขาว อักษรไทย

กลุ่มอุปฮาดมหาสุยุ โคชกแย้งกับพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) อย่างรุนแรงจนถึงกับแยกตัวออกไปตั้งอยู่ที่หนองหารธาตุเชิงชุม ตั้งเป็นเมืองสกลทวาปี และเมื่อเกิดวิกฤตการณ์เจ้าอนุวงศ์ กลุ่มพระยาไชยสุนทร (หมาแพง) ราชวงษ์ (โคต) กับกลุ่มอุปฮาด (หมาสุย) ราชวงษ์ (หมาฟอง) ก็กลายเป็นคนละฝ่ายอย่างชัดเจน ดังกล่าวในบทที่ 2 แล้ว นั้น พอมาถึงรุ่นลูก ความขัดแย้งดังกล่าวก็ยิ่งรุนแรงขึ้นอีก จากรูปการณ์ที่ปรากฏ มีแนวโน้มว่าทั้งสองฝ่ายทางซึ่งตั้งเคียงกันมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าท้าวราชวงษ์ (เกษ) จะแยกตัวออกไปตั้งเมืองกมลาไสย เมื่อ พ.ศ. 2409 แล้วก็ตาม

มูลเหตุปัจจุบันของความขัดแย้งดังกล่าวนี้ เริ่มต้นเมื่อ พระยาไชยสุนทร (ทอง) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์คนที่ 5 กับราชบุตร (บักชา) ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ คราวที่คุมพลเรือช่วยลงไป และจะไปร่วมงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ ในปี พ.ศ. 2394 อุปฮาด (จารย์อะ) และราชวงษ์ (กิง) จึงได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นตามลำดับ ตำแหน่งราชวงษ์ และราชบุตรจึงว่างอยู่ ท้าวชิตยะ (เกษ) ซึ่งเป็นเชื้อสายผู้นำท้องถิ่นทั้งยังคงควบคุมพลเรือลงไปในครั้งนั้นจึงได้รับสัญญาบัตรเป็น ราชวงษ์² และให้ท้าวคี บุตระพระยาไชยสุนทร (ทอง) เป็นว่าที่ราชบุตร เมืองกาฬสินธุ์ ตามธรรมเนียมแต่ก่อนมานั้น ผู้ที่ได้เลื่อนตำแหน่งหรือรับตำแหน่งใหม่ ซึ่งยังเป็น "ว่าที่" ในระคับอายุสี่ จะต้องลงไปรับพระราชทานนามสัญญาบัตรที่กรุงเทพฯ โดยเฉพาะ ตำแหน่งว่าที่เจ้าเมือง จะต้องคุมเครื่องยศของเจ้าเมืองคนเก่าลงไปคืนแก่ราชสำนักด้วย แล้วจึงรับพระราชทานเครื่องยศเฉพาะตำแหน่งของตน ขึ้นมารักษาบ้านเมือง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 259

² พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงศาวดารเมืองกาลสินและเมืองกมลาไสยา นสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 38 ร่างตราถึงพระอุปฮาด

ต่อไป แต่ทางราชสำนักกรุงเทพ ก็ไม่ได้มีคำสั่งให้รีบเร่งลงไปรับพระราชทานสัญญาบัตร แต่อย่างใด ประทศก็จะระงูไว้เพียงว่าหากว่างราชการจึงให้ลงไป และควรจะ มีใครคนหนึ่งในกลุ่มอาญาที่อยู่รักษาย่านเมืองไว้ ในคราวนี้ก็มีสารทนามาถึงเจ้าเมือง ว่า "ว่างราชการให้หาพระอุปฮาด ราชวงษ์ ลงไปเฝ้าทูลละอองฯ ก็ให้คุมเอาเครื่องยศ พระยาไชยสุนทร ลงไปส่งถวายจะไ้ทรงจัดแจงตั้งแต่งเป็นเจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงษ์ ขึ้นมารักษาย่านเมืองต่อไป ..." ¹ คราวที่มรภากฎว่า อุปฮาด (จารย์ละ) ผู้ว่า ที่พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ยังไม่ได้ลงไปรับพระราชทานสัญญาบัตร ² เพราะสุขภาพไม่ดี และต่อมาได้ถึงแก่กรรมเสียก่อน เมื่อทางราชสำนักกรุงเทพทราบ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้อุปฮาด (กิ่ง) ว่าที่พระยาไชยสุนทร ให้ราชวงษ์ (เกษ) ว่าที่ อุปฮาด ให้ราชบุตรอินทิสารเมืองสกลนครมาเป็นราชวงษ์ ส่วนราชบุตร (คี) ยังคงเป็น ราชบุตรตามเดิม เมื่ออุปฮาด (กิ่ง) ลงไปรับพระราชทานนามสัญญาบัตรเป็นพระยาไชย สุนทร เมื่อ พ.ศ. 2398 จึงได้ขอท้าวหนู น้องชายของตน ซึ่งยังไม่เคยได้รับตำแหน่งใดในระดัับอาญาสี่เลย ขึ้นเป็นอุปฮาด ³ อันเป็นสาเหตุของความขัดแย้งครั้งนี้ ตั้ง ข้อความที่ยกขึ้นมาข้างต้น

การข้ามชั้นขึ้นมาเป็นอุปฮาด ของท้าวหนู ซึ่งถือเป็นการแหวกธรรมเนียมการปกครองท้องถิ่น ซึ่งไม่เคยมีการก่อนและได้กลายเป็นจุดแตกหักของความสัมพันธ์ของกลุ่ม ผู้

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1214 เลขที่ 160 ร่างตราเจ้าพระยา จักรีถึงเมืองนครราชสีมา พุทโธสง กาลสินฯ

² หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 201 ร่างตราทนายเมืองกาฬสินธุ์ เรื่องส่งผลเร็วและเงินแทนผลเร็ว.

³ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 18 ร่างสารตราทนายเรื่อง ตั้งอุปฮาดเป็นที่พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินฯ .ฯ.

นำท้องถิ่นในหัวเมืองกาฬสินธุ์ครั้งนี้ หากเป็นเพียงความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นเพียง
 อย่างเดียว การข้ามชั้นของอุปฮาด (หนู) ก็คงจะเป็นไปไต่ยาก แต่เหตุการณ์ครั้งนี้
 ราชสำนักกรุงเทพฯเองก็มีส่วนช่วยเหลืออย่างมาก เพราะจากหลักฐานที่ปรากฏนั้น เชื่อ
 ว่าทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ทราบข่าว ราชวงษ์ (เกษ) ว่าที่ตำแหน่งอุปฮาดอยู่แล้ว
 จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมเจ้าพระยาภิรมย์ภักดี สมุหนายก ฯ ก็ไม่ได้คัดค้าน โดยให้
 เหตุผลว่า ราชวงษ์ผู้ว่าที่อุปฮาดนั้นยังไม่ไต่ลงไปรับพระราชนัดดาที่กรุงเทพฯ จึง
 ไม่เป็นการผิดธรรมเนียมแต่อย่างใด หากจะแต่งตั้งหัวหนุเป็นอุปฮาด และรับพระราชน
 ดาที่กรุงเทพฯ ก็ย่อมจะกระทำไต่¹ อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้
 ทรงพระราชดำริว่า "หัวหนุของพระยาไชยสุนทรนี้ แรกก่อนก็มาขอเป็นภิกษุอยู่ ณ
 วัดพระนิเวศได้ทรงให้สอยมานาน การแต่งตั้งเป็นอุปฮาดเป็นราชวงษ์ ต้องเอาตามใจ
 เจ้าเมืองรัก บ้านเมืองจึงจะอยู่เย็นเป็นสุข"²

ด้วยเหตุนี้ ว่าที่อุปฮาด (เกษ) จึงถูกลดตำแหน่งลงมาเป็นราชวงษ์ตามเดิม
 ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้ ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์

ภายใต้ความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ได้เป็นกระแงเงาสะ
 ทอน ให้เห็นสภาพทางการเมืองการปกครองในราชสำนักกรุงเทพฯค่านหนึ่ง โดยเฉพาะ
 ความเข้มขันของระบมอุปฮาดก็ค่ออย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น เช่นการลงไปขอรับพระราชนัดดา
 บัตร แต่ละครั้งนอกจากจะต้องเสียค่าจ้าง ค่าครา และค่าเบ็ดเตล็ดตามธรรมเนียมแล้ว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 18 ร่างสารตราตอบ
 เรื่องตั้งอุปฮาดเป็นที่พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ .ฯ.

² เรื่องเดียวกัน .

ยังปรากฏอยู่เสมอว่าอย่างน้อยจะต้องมี "ของถวาย" หรือ "ของกำนัล" เพิ่มขึ้นอีกด้วย หรือแม้แต่การส่งส่วย ก็จะต้องมี "ของกำนัล" เช่นกัน และในหัวเมืองการสินธุ์เอง นอกจากต้องส่งส่วยให้แกรราชสำนักแล้ว ยังไปแลกทองนอก ซึ่งสังกัดเจ้าพระยาธรรมนาธิกรณถึง 181 คน แลกจำนวนนี้ไม่เคยส่งส่วยแกรราชสำนักกรุงเทพ แต่เป็นผลประโยชน์ของเจ้าพระยาธรรมนาธิกรณเอง¹ ดังนี้เป็นต้น

ส่วนการวิงวอน เพื่อเข้ารับตำแหน่งต่าง ๆ ก็มีอยู่อย่างค้ำคั้น จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ เมื่อ พ.ศ. 2406 มีใจความตอนหนึ่งว่า

... คนในกรุงเทพฯ คนในหัวเมืองข้างที่อยู่จะเป็นผู้สำเร็จการเมืองในหัวเมืองนั้น ๆ หานายหน้าที่เขาเดินขอ เสียสินบนถวาย พระองค์เจ้า เจ้าจอมข้างในข้าง หรือเดินขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยการพดโกงข้างหรือเดินในทวนผู้หญิงหรือเมียน้อยตัวโปรดของขุนนางข้าง หรือเดินตามบุตรหลานชายหญิง ของขุนนางก็ข้าง เสียสินบนแรง ๆ ขอให้ช่วยเพ็ดศูล ...² ทั้งยังได้ประมาณการกระทำดังกล่าวว่า เป็นเหตุที่ "เป็นใจมีโหง ชีหา ทั้งใจแต่จะกิดกินเสียคนมุขในเมืองนั้น ไม่มีเมตตากฎา ยิ่งแรงสินบนมากเสียตอกเบี้ยเจ้าที่มากก็ร้อนมาก ..."³

ในหัวเมืองการสินธุ์ถึงแม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีกรวิงวอนเพื่อการขอข้ามชั้นขึ้นมาดำรงตำแหน่งก็ตาม แต่หลักฐานที่ปรากฏนี้มีแนว โน้มนำให้เห็นในหัวเมืองการสินธุ์เองก็อยู่ภายใต้ระบอบอุปถัมภ์อย่างชัดเจน และอยู่คนละสาขามุขนายที่แตกต่างกันด้วย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 277 ร่างตราถึงเมือง นครราชสีมา ฯ.

² "ประกาศว่าด้วยการเดินเป็นเจ้าเมือง" ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405 - 2408, (คุรุสภา, 2504), หน้า 157

³ เรื่องเดียวกัน.

กล่าวคือ ราชวงษ์ (เกษ) เมื่อครั้งเป็นท้าวชิตยະ ได้คุมส่วยลงไปกรุงเทพฯพร้อมกับพระยาไชยสุนทร (ทอง) และราชบุตร (บักธา) ซึ่งทั้งสองคนได้ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2394 ดังกล่าวแล้ว ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการคำสั่งเหนือเกล้าฯ ตั้งว่าจะให้ท้าวเกษเป็นที่พระยาไชยสุนทร แต่ท้าวเกษได้ขอให้พระยาราชวรานุกูล กรมมังกมพลขอให้อุปฮาด (จารย์ละ) เป็นพระยาไชยสุนทร และขอให้ราชวงษ์ (กึ่ง) เป็นอุปฮาดขอให้ท้าวคี่ บุตรพระยาไชยสุนทร (ทอง) เป็นราชบุตร แต่ท้าวเกษขอเป็นราชวงษ์ท้าวเกษจึงได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นราชวงษ์¹ และเดินทางกลับเมื่อ พ.ศ. 2396

พฤติกรรม ซึ่งทำให้มองเห็นความใจกว้างของราชวงษ์ (เกษ) จะเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ชี้ให้เห็นคือความสัมพันธ์ระหว่าง ราชวงษ์ (เกษ) กับพระยาราชวรานุกูล ส่วนพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) และอุปฮาด (หนู) ก็เป็นผู้ใกล้ชิดกับเจ้าพระยานิกรบดินทร สมุหนายกและพระยามหาอำมาตย์ และที่สำคัญยิ่งก็คือความใกล้ชิดสนิทสนมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ เจ้าพระยานิกรบดินทรได้ส่งเบี้ยสนุนให้ท้าวหนูได้รับสัญญาบัตรเป็นอุปฮาดทั้ง ๆ ที่ทราบว่า ราชวงษ์ (เกษ) ได้เลื่อนขึ้นมาเป็นที่อุปฮาดแล้ว นอกจากนี้พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ก็ไม่เคยขัดขวางหรือก้าวกาย "เอกกองนอก" ของเจ้าพระยามรรณชิกรัตน์ ผู้เป็นที่ชายของพระยามหาอำมาตย์ ซึ่งตั้งอยู่เมืองกาฬสินธุ์แต่อย่างใด² และประการสำคัญที่น่าจะหยิบ

¹ พระราชบรรณบริหาร (ทอง), พงษาวดารเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสยา.

² หสธ. หมายเหตุ ร.4 จ. 1224 เลขที่ 277 ร่างตราถึงเมืองนครราชสีมา เรื่องให้ชำระคดีสินแบ่งเลข

ยกมาพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างท้าวบุญที่อยู่ใต้อาณาเขต เคยรับใช้ใกล้ชิดในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ประเด็นนี้มาจะเป็นเหตุผลสำคัญที่สุดที่ทำให้ท้าวบุญสามารถข้ามถิ่นมาเป็นอุปฮาดได้สำเร็จ โดยปราศจากการคัดค้านจากขุนนางชั้นสูงในราชสำนักกรุงเทพฯ

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นเครื่องยืนยันให้เห็นว่าในขณะที่กลุ่มผู้นำท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ มีความขัดแย้งกันเองเป็นทุนเดิมอยู่แล้วนี้ ราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ไต่ขยายอิทธิพลทางการเมืองการปกครองเข้าสู่หัวเมืองกาฬสินธุ์อย่างชัดเจน เป็นการเพิ่มความตึงเครียดและแตกแยกยิ่งขึ้น นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา เพราะปรากฏว่า ราชวงศ์ (เกษ) เริ่มไม่ให้ความร่วมมือกับพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ทั้งยังชักชวน ท้าวแสน ท้าวสุวรรณ ท้าวพรหม ซึ่งเป็นนายกองควบคุมช่วยไว้เป็นพวกของตนอีกด้วย กล่าวคือในปี พ.ศ. 2403 ราชวงศ์ (เกษ) เริ่มไม่ไปขอรับหนังสือออกส่งช่วยผลเร็ว จากพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) แต่กลับให้ท้าวเพี้ยกรมการคุมช่วยลงไปส่งราชสำนักกรุงเทพฯ โดยตรง ซึ่งถือว่าเป็นการผิดขั้นตอนธรรมเนียมการส่งช่วย ดังหนังสือของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่มีมาตักเตือนราชวงศ์ (เกษ) มีข้อความตอนหนึ่งว่า "กองราชวงศ์เกษได้ก็ไม่ว่าจะพญาไชยสุนทร นำมาส่งกรุงเทพฯ เลย ทำให้ผิดอย่างธรรมเนียมหาขอไม่"¹ ราชสำนักกรุงเทพฯ ยังได้อธิบายถึงเหตุที่นอกเหนือธรรมเนียมนั้นว่า ทำให้ไม่รู้จำนวนผลเร็วในกองราชวงศ์ว่ามีมากน้อยเท่าใด เพราะเห็นหัวเมืองกาฬสินธุ์ส่งรวมกันเป็นกองเดียว รายละเอียดมีอยู่ในบัญชีรวมของหัวเมืองกาฬสินธุ์ เท่านั้นทางราชสำนักกรุงเทพฯ จึงไม่สามารถแยกได้ว่าในจำนวนผลเร็วเงิน ทอง และสิ่งของที่ส่งลงไปนั้นจะหักใช้ทางหรือส่งไปไคบ้าง ต้องรอพระยาไชยสุนทรแจ้งลงไปอีกครั้งหนึ่ง เพื่อบัญชีจะได้

¹ นสข. หมายเหตุเหตุ ร.4 จ.ก. 1223 เลขที่ 324 ร่างตราขอรับช่วยเมืองพระตะบอง ขอนแก่น ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ และสรวง

สอดคล้องกันเสียก่อน ราชสำนักกรุงเทพฯ จึงไม่ไห้ราชวงษ์ (เกษ) ทำเช่นนี้อีก¹

ฝ่ายท้าวแสน ท้าวสุวรรณ และท้าวพรหม ซึ่งเป็นกองช่วยสังกัดเมืองกาฬ-
สินธุ์อีกกองหนึ่ง แต่เป็นญาติพี่น้องกับราชวงษ์ (เกษ)² ก็เริ่มมีความขัดแย้งกับเจ้า
เมืองกาฬสินธุ์ หลายประการถึงเรื่องราวที่กรมพลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิ
ราชสนิท ว่าถึงกำหนดเก็บส่วยท้าวสุวรรณ ท้าวแสน ท้าวพรหม และท้าวเพี้ยกรม -
การไค้ไปเรียกเก็บส่วยจากเลข นารายรวมไว้จะเอาไปส่งพระยาไชยสุนทร (กึ่ง)
เพื่อขอใบบอกนำส่งลงไปทูลเกล้าฯ แต่พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) กลับแค้นท้าวเพี้ยกรม
การไปเรียกเก็บเอาส่วยจากหัวเลขอีก ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายนายกองเรียกเก็บแล้ว และไค้
แจ้งให้ทราบแล้ว³ เมื่อเป็นเช่นนี้ ท้าวแสน ท้าวพรหม ท้าวสุวรรณ จึงไม่พอใจ
เป็นอย่างยิ่ง และได้ขอแยกเลขเก่าซึ่งเคยสังกัด 106 คน คิดเป็นผลเร็วปีละ 8 หาบ
กับเลขใหม่ ซึ่งสักเพิ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2404 อีก 567 คน คิดเป็นผลเร็ว 28 หาบ รวม
ทั้งหมดเป็นเลขในกองท้าวแสน ท้าวสุวรรณ ท้าวพรหม ซึ่งถือเป็นกองเดียวกัน รวม
673 คน คิดเป็นส่วยผลเร็ว ปีละ 36 หาบ ออกจากบัญชี เมืองกาฬสินธุ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.
2404 เป็นต้นไป ซึ่งทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ยินยอมให้แยกบัญชีไค้⁴

1 หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ก. 1223 เลขที่ 329 ร่างตราทขมรับส่วย
เร็วเมืองไชยบุรี เมืองกาฬสิน

2 หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ก. 1223 เลขที่ 318 ร่างตราข้อยถึง
เมืองนครราชสีมา เมืองกาฬสิน ฯลฯ

3 เรื่องเดียวกัน .

4 เรื่องเดียวกัน .

ถัดมาอีก 1 ปี ราชวงษ์ (เกษ) ก็ได้ร้องเรียนต่อราชสำนักกรุงเทพ เพื่อขอ แยกเป็นกองสายต่างหาก ไม่ปะปนกับกองของพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) อีกต่อไป โดย แจ่งจำนวนเลกว่า เดิมราชวงษ์ (เกษ) ควบคุมกำลังคนอยู่ 402 คน เคยทำสวย ผลเร็วปีละ 17 หาบ ด้รับการสละเลิกเสียสิ้นในช่วงปี พ.ศ. 2402 - 2404 ได้คน เพิ่มอีก 749 คน รวมกับที่มีอยู่แล้วเดิม 1,151 คน ในจำนวนนี้เป็นคนฉกรรจ์ 687 คน แบ่งเป็น 3 ส่วน ทำสวย 2 ส่วน ยกไว้ 1 ส่วน จึงเป็นเลขยก 233 คน เลก สาย 454 คน คิดสิบคนต่อผลเร็วสวยหนัก 1 หาบ จึงเป็นผลเร็วสวยปีละ 45 หาบ 40 ซึ่ง ทางราชสำนักกรุงเทพได้อนุมัติให้แยกทำสวยเป็นกองหนึ่งต่างหากตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 เป็นต้นมา¹ ซึ่งมีความหมายว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 ราชวงษ์ (เกษ) และกลุ่มท้าวแสน ได้แยกตัวออกมาทำสวยต่างหาก เป็น 2 กอง เป็นกองนอกขึ้นกับ เมืองกาฬสินธุ์ โดยทั้งสองกองยังจะต้องนำสิ่งของสวยมาแจ่งแก่พระยาไชยสุนทร เพื่อ ขอใบออกส่งสวยลงไปยังราชสำนักกรุงเทพ และยังคงมาในพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ร่วมกับเจ้าเมืองกาฬสินธุ์อยู่เช่นเดิม แต่กรมการท้าวเพี้ยเมืองกาฬสินธุ์จะเข้าไปท้าว กายหรือเรียกเก็บสวยในกองราชวงษ์ (เกษ) หรือกองท้าวแสน อีกไม่ได้ นับว่าราช วงษ์ (เกษ) และท้าวแสนเริ่มที่ตัวออกห่าง พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) และเมื่ออำนาจ เข็มขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงของความขัดแย้งนี้ ท้าวโคก ซึ่งควบคุมคนถึง 393 คน และท้าวที ซึ่งควบคุมคน 119 คน ซึ่งอยู่กองเดียวกับราชวงษ์ (เกษ) เริ่ม ลังเลและขอย้ายสังกัด กลับมาขึ้นอยู่กับกองพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ราชวงษ์ (เกษ) จึงมีหนังสือร้องเรียนถึงเจ้าพระยามานวณราชสีห์¹ ด้คัดค้าน การโอนสังกัดดังกล่าว โดยให้เหตุผลว่า ผู้คนทั้งสองจำนวนนั้นเป็นคนในกองราชวงษ์

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 277 ร่างตราถึงเมืองนคร ราชสีห์ เรื่องให้ชำระศักดิ์สินแบ่งเลิก

(เกษ) แต่เดิม หากท้าวโคต และท้าวที่จะขอย้ายสังกัด ก็ขอให้ย้ายเฉพาะตัวท้าวโคต กับท้าวที่เท่ากัน¹ นอกจากนั้น ราชวงษ์ (เกษ) ก็ได้ร้องเรียนว่า เลกกองนอก เมือง กาศลินธุ์ ซึ่งสังกัดเจ้าพระยาธรรมมาภิรักษ์ มีเลกถึง 161 คน เลกดังกล่าวไม่เคย ส่ง ส่วยแก่ราชสำนักกรุงเทพเลย บัดนี้เจ้าพระยาธรรมมาภิรักษ์ ก็ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว พระ ยานมหาอำมาตย์ ผู้น้องได้มอบเลกจำนวนนี้ให้แก่ราชวงษ์ (เกษ) ฝ่ายพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ก็ได้คัดค้านเลกจำนวนนี้เช่นกัน ทางราชสำนักกรุงเทพจึงมอบหมายให้เจ้าพระยา นครราชสีมา แมกกองสักเลก เป็นผู้พิจารณาตัดสิน ซึ่งก็ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า เจ้า พระยานครราชสีมา ได้ยกให้ฝ่ายใด แต่จากหลักฐานการส่งส่วย ของกองราชวงษ์ (เกษ) ซึ่งแยกออกมาเป็นกองนอก ในปี พ.ศ. 2405 นั้นกำหนดให้ส่งส่วยผลเร็วปีละ 45 หาบ 40 ชั่ง แต่ปรากฏในปีถัดมาว่าเริ่มส่งเพิ่มเป็นผลเร็วปีละ 49 หาบต่อปี เรือย ษา² นั้นก็น่าจะเป็นผลจากการตัดสินเลกกองเจ้าพระยาธรรมมาภิรักษ์ดังกล่าวแล้วก็ได้

ความขัดแย้งระหว่างพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) กับราชวงษ์ (เกษ) ได้ทวี ความรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ จนถึง พ.ศ. 2408 ในขณะที่เมืองภูแล่นช้าง เมืองแซง บาดาน เมืองท่าซอนยาง เมืองกุดสิมณารามย์ และกองท้าวแสน ท้าวสุวรรณ ยังต้อง ส่งส่วยแก่พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) เจ้าเมืองกาศลินธุ์อยู่ที่ กองราชวงษ์ (เกษ) ได้ แยกส่งและทำใบออกรายการส่งส่วยต่างหากแล้ว³ จากการศึกษาของ เคนนอน บรีซีลล์

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1224 เลขที่ 277 ร่างตราถึงเมืองนคร ราชสีมา เรื่องให้ชำระตัดสินแย่งเลก

² หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 252 สารตราเจ้าพระยา จักรี มาถึงพระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาลสินา เจ้าเมืองภูแล่นช้าง ฯลฯ

³ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 233 คัดมอกราชวัน เจ้า เมืองและท้าวเทียบส่งส่วยมาถวาย.

พบว่า โดยทั่วไปเมื่อหัวเมืองขึ้นนำส่งไปแจ้งเจ้าเมืองใหญ่ เพื่อขอใบมอกราชการส่งส่วย ก็จะถูกเจ้าเมืองใหญ่รับส่วยบางส่วนไว้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง¹ ในลักษณะเช่นนี้ ก็หมายความว่ากองราชวงศ์ (เกษ) ก็ขอพระราชทานให้ตั้งกองรับส่วยจากเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ อีกด้วย เมื่อมาถึงขั้นนี้ก็เป็นที่เห็นว่า กองราชวงศ์ (เกษ) ก็จะสังกัดกับเจ้าเมืองกาฬ - สินธุ์ก็ได้สิ้นสุดลง ผลที่ตามมาก็คือ ราชวงศ์ (เกษ) ได้แยกตัวออกไปตั้งเป็นเมือง อีกต่างหาก ดังข้อความในพงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์ ตอนหนึ่งว่า

... ถึง ๗ วัน ปีมะจร อรุณศก ปีระกา 1223 พระยาไชยสุนทรถึงกับราชวงศ์ เกษ เกษวิฆาน ภักดี ลงไปเป็นความถึงอยู่กรุงเทพฯ ราชวงศ์เกษขอให้เจ้าพนักงาน เจ้ากรมมังคฆุขขอแยกออกจากเมืองกาฬสินธุ์มาตั้งอยู่บ้านสระบัวริมน้ำป่าว น้ำดอก ไม้ ตั้งตะวันตก จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งราชวงศ์เกษขึ้นเป็นที่พระราชมุขบริหาร เจ้าเมือง หนาเนาบ้านสระบัวเป็นเมืองกระมาลาไสย ...²

การที่กองราชวงศ์ (เกษ) สามารถแยกออกจากเมืองกาฬสินธุ์ทั้งยังได้เลื่อนตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองอีกด้วยเช่นนี้ น่าจะเป็นแรงจูงใจประการสำคัญที่ทำให้ท้าวแสน - ท้าวสุวรรณ - ท้าวพรหม ซึ่งเป็นญาติพี่น้อง และมีความสัมพันธ์กับราชวงศ์ (เกษ) เป็น อย่างดี คิรินเพื่อแยกตัวออกจากเมืองกาฬสินธุ์ โดยอ้างสาเหตุจากการกดขี่ข่มเหง ที่ ได้รับจากเมืองกาฬสินธุ์อยู่เสมอ เช่นในปี พ.ศ. 2408 พระยาไชยสุนทร (กิ่ง) อุปฮาด (หนู) ราชบุตร (กี) ตลอดจนท้าวเพี้ยกรมการเมืองกาฬสินธุ์รวมทั้งหมด 238

¹ Kennon Breazeale, "The Integration of the Lao States into the Thai Kingdom" pp.91 - 93

² พระราชมุขบริหาร (ทอง) พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และเมืองกระมาลาไสย .

คน ในข้อหากดขี่ข่มเหง กระทำทารุณกรรมแก่ท้าวแสนและพรรคพวก¹ และในปี พ.ศ. 2410 ท้าวแสนและพรรคพวกก็ได้ฟ้องร้องกล่าวโทษพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) และท้าวเพี้ยกรมการเมืองกาฬสินธุ์ รวม 45 คน ด้วยข้อหาต่าง ๆ ถึง 15 กระทั่ง ซึ่งเป็น เรื่องเกี่ยวกับการกดขี่ข่มเหง ทำร้ายร่างกายตลอดจนชิงเอาเงินส่วยไปใช้เลี้ยงรับรอง ข้าหลวงกองสีกแล้วยังมาเรียกเก็บส่วยอีก² ซึ่งคำกล่าวฟ้องร้องดังกล่าวนี้ บางข้อหาพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ก็ได้ยอมรับ จึงถูกตัดสินลงโทษ โดยให้เสียค่าทำขวัญแก่ท้าวแสนและพรรคพวกท้าวแสน ส่วนกรณีที่พระยาไชยสุนทร นำเอาเงินส่วยไปใช้จ่ายเลี้ยงรับรองข้าหลวงกองสีกนั้น ให้พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ชดใช้เงินส่วยหลวงจนครบ ดังนั้นพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) กับท้าวเพี้ยกรมการเมือง จึงได้เจดีย์กันเสียเงินตั้งหลายรายการ คือเสียเป็นเงินส่วย 18 ชั่ง

ชดใช้ท้าวแสนและค่าของเสียหาย 3 ชั่ง 16 ตำลึง 3 บาท.

ทำขวัญท้าวแสนและพรรคพวกรวม 9 คน เป็นเงิน 22 ชั่ง 17 ตำลึง 2 บาท

เสียค่าละเมิด เป็นเงิน 9 ชั่ง 5 ตำลึง

รวมเป็นเงิน 53 ชั่ง 19 ตำลึง 1 บาท [4,317 บาท]³

ศูนย์วิทยทรัพยากร

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ป. 1227 เลขที่ 233 ร่างตราเจ้าพระยาจักรี ถึงเมืองกาฬสินธุ์ เมืองนครราชสีมา.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 224 สารบบ ความของพระยาไชยสุนทร

³ เรื่องเดียวกัน.

เมื่อความขัดแย้งดำเนินมาถึงขั้นนี้แล้ว ทางราชสำนักกรุงเทพ ทรงเห็นว่า กลุ่มท้าวแสนแก้วพระยาไชยสุนทร (กิ่ง) ไม่สามารถจะปรองดองกันได้แล้ว จึงให้ท้าวแสน แยกออกไปตั้งเมืองใหม่ โดยมีสารตราตั้ง ให้ท้าวแสนเป็นที่พระประชาขมาล เจ้าเมือง ยกบ้านโคกพันลำ เป็นเมืองสหสัชน์ เมื่อเดือน 10 ปีเถาะ นพศก (พ.ศ. 2410) ตั้งท้าวพรหมเป็นอรรคชาติ ตั้งท้าวคำไทย น้องพระประชาขมาล เป็นอรรควงษ์ และตั้งท้าวแสงเป็นวรบุตร¹

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 125 สารตราตั้งท้าวแสน เป็นที่พระประชาขมาล เมืองสหสัชน์

หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 141 สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยสุนทร.ฯ เรื่องตั้งท้าวพรหมเป็นอรรคชาติ ท้าวคำไทยเป็นอรรควงษ์. ท้าวแสงเป็นวรบุตร เมืองสหสัชน์

หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 236 ระบุ - ตำแหน่งของเมืองสหสัชน์เป็นเจ้าเมือง อุบลราชธานี และราชบุรินทร์ ซึ่งขัดแย้งกับเอกสารชั้นต้นดังกล่าว

การแย่งแลกและการโอนสังกัด

ความขัดแย้งอย่างรุนแรงของกลุ่มผู้นำในหัวเมืองกาฬสินธุ์จนเป็นผลให้มีการแยก
 ผู้คนไปตั้งเป็นเมืองกมลาไสยและสหัสขันธ์ ถึงกระนั้นก็ทำโดยความขัดแย้งลงได้ไม่ แต่
 กลับเป็นการให้โอกาสและส่งเสริมความขัดแย้งให้ขยายตัวมากขึ้น ทั้งนี้เพราะ พระยา
 ไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์พยายามรักษาหัวเมืองต่าง ๆ คือเมืองท่าขอนยาง เมือง
 แรงอากาศ เมืองกุคคินนาราม และเมืองภูแอนช้าง ทั้ง 4 เมืองที่เคยเป็นเมืองขึ้น
 ของตนไว้ในอำนาจต่อไป ส่วนพระราชภูบริหาร เจ้าเมืองกมลาไสยก็หาวิธีการต่าง ๆ
 เพื่อดึงเอาหัวเมืองเหล่านี้มาขึ้นกับตนจนสามารถกล่าวได้ว่า เมืองกมลาไสยเป็นเมือง
 เกี้ยวที่เคยเป็นเมืองขึ้นของเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งกล่าวหาหาอำนาจของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ทุก
 คำอย่างเกินขีดไม่ว่าจะเป็นคำพื้นถิ่น, ไทพอล และมณฑลในการปกครองดูแลหัวเมือง
 ขึ้น กล่าวคือ

พื้นที่ที่สามารถแยกออกมาตั้งเป็นเมืองกมลาไสยในปี พ.ศ. 2409 พระราช-
 ภูบริหาร (เกษ) เจ้าเมืองกมลาไสยก็ได้ตกลงแบ่งปันเขตแดนกับเมืองกาฬสินธุ์ โดย
 เฉพาะ ด้านที่มีพื้นที่ติดต่อกัน โดยตกลงให้บ้านหุบ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองกมลาไสย 230
 เส้น เป็นเขตแดนของทั้งสองฝ่าย แต่ต่อมาพระราชภูบริหาร (เกษ) ได้ทำหนังสือ
 สื่อบุรุษกล่าวหาว่า พระยาไชยสุนทร (กิ่ง) แต่งท้าวเพี้ยกรมการไปตอนหลักเขต
 ทั้งยังก็คักไม่ให้ท้าวเพี้ยเมืองกมลาไสย เข้าไปทำบัญชีตัวเล็ก และเก็บส่วยในบริเวณ
 เขตแขวงต่าง ๆ อีกด้วย¹ ปัญหาเรื่องเขตแดนแท้ที่จริงแล้วไม่เคยได้รับการเอาใจ
 ใส่มาก่อน การกำหนดควาบริเวณที่เป็นของหัวเมืองใดก็ไม่ได้ชัดเจน หรือแม้แต่ตัว
 "เมือง" ก็เพียงถือเอาผู้เจ้าเมืองเป็นหลักเท่านั้น พอเจ้าเมืองย้ายที่ทำการ หรือ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.5 บัญชีใหม่ เลขที่ 3655 มัดที่ 157/6 คัมภอก
 เมืองกมลาไสย รายแบ่งปันเขตแดนเมืองกาฬสิน.

"โอง" ไปอยู่ท่ามอโค เมืองในความหมายสมัยนั้นก็ย้ายตามไปด้วย ค้วยเหตุนี้จึงเป็นการเพิ่มปัญหาบ้านพื้นที่หรือเขตแดนยิ่งขึ้น

หลังจากที่พระยาไชยสุนทร (กึ่ง) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ใ้สัญญาเสียไพร่พลจำนวนมากขึ้นเมืองมาจากการแยกไปตั้งเป็นเมืองมณฑลไชยและสหัสขันธ์ ในปี พ.ศ. 2409 - 2410 ตามลำดับนั้น ต่อมาอีกเพียง 3 ปี พระราชฎกรบริหาร (เกษ) เจ้าเมืองมณฑลไชย ได้ขอขึ้นกับราชสำนักกรุงเทพฯ โดยตรง ซึ่งหมายความว่า เจ้าเมืองมณฑลไชย จะไม่ต้องเข้าร่วมพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาภิเษกกับเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ แต่จะจัดพิธีเองในเมืองมณฑลไชย ส่วนส่วนนั้นก็ไม่คงไปขอใบนอกจากเมืองกาฬสินธุ์อีก ซึ่งพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) ได้คัดค้านและขอให้เมืองมณฑลไชยกลับมาอยู่ในบังคับตามเดิม แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ¹ ค้วยเหตุนี้จะเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่สนับสนุนให้หัวเมืองกาฬสินธุ์ มีความจำเป็นต้องแสวงหาไพร่พล มาชดเชย ซึ่งปรากฏผลในสมัยพระยาไชยสุนทร (หนู) คือในปี พ.ศ. 2417 พระยาไชยสุนทร (หนู) ได้ขอตั้งบ้านกันทางหรือบ้านกันหารร้าง เป็นเมือง "คันพิไชย" ขอเพี้ยกำมุด ทนเมืองมหาสารคาม ซึ่งมีหัวเพี้ยหัวเลกรวม 2,700 คน เป็นพระปทุมวิเศษ เจ้าเมือง² แต่พอได้รับอนุมัติจากราชสำนักกรุงเทพฯ แล้ว ก็หาได้ไปตั้งบ้านกันทางตามท้องตราไม่ กลับไปตั้งที่บ้านขามเฒ่า ทำให้พระราชฎกรบริหาร (เกษ) ฟ้องร้องไปยังพระยามหาอำมาตย์ (จีน) ที่ขึ้นมารักษาราชการที่เมืองอุบลราชธานี ถึงข้อความบางตอนจากรายงานการสอบสวนว่า

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ต่อไปจะใช้ตัวย่อ. ว่า กจช.) ร.5 มท. เล่ม 8 จ.ศ. 1236 ปีที่ 67 หน้า 127 - 129 เมืองกาฬสิน - กำมณฑลไชย ให้พระยามหาอำมาตย์มักเขตแดน.

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 295.

... พระยาไชยสุนทร บอกลงมา ณ กรุงเพทฯ ขอตั้งบ้านกันทางเป็นเมือง
 คันทวิไชย แลตั้งพระประทุมวิเสศ เป็นเจ้าเมือง มีตราโปรดเกล้าฯ ตั้งบ้านกันทาง
 เป็นเมืองคันทวิไชย แลตั้งพระประทุมวิเสศเป็นเจ้าเมืองพระประทุมวิเสศกลับขึ้นไป ถึง
 บ้านเมือง จะไปตั้งบ้านเรือนที่บ้านกันทาง ตามท้องตรา พระยาไชยสุนทร ท้าวเพี้ย
 หน่าให้ไปตั้งไม่ ให้พระประทุมวิเสศไปตั้งที่บ้านกงสะแกริมเมืองกำลาไสย พระประทุม
 วิเสศไม่ยอมไปอยู่ พระยาไชยสุนทร เสด็จเสนามาโกรธ พระประทุมวิเสศ ๆ จึงไป
 ตั้งอยู่บ้านมะขามเต่า เขตแดนเมืองกระลาสิน เมืองกำลาไสยต่อกัน ครั้นท่านพระยา
 มหาอำมาตย์ขึ้นไปราชการเมืองอุบล พระประทุมวิเสศ ได้ไปเรียนต่อท่านพระยา
 มหาอำมาตย์ ว่า พระยาไชยสุนทร ไม่ให้ตั้งเมืองที่บ้านกันทวิไชย ตามท้องตรา พระยาไชย
 สุนทร โกรธ พระประทุมวิเสศจะเอาตัวพระประทุมวิเสศจำตรวนขังตราง ...¹

สำหรับกรณีนี้ พระยาจำแลมก็ แม่กองความสารกรมมหาดไทยได้ถวายความ
 เห็นแก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานุวราลงกรณว่า ในท้อง
 ตราก็บังคับให้ตั้งที่บ้านกันทางอยู่แล้ว "พระประทุมวิเสศจะไปตั้งอยู่บ้านมะขามเต่าเขต
 แขวงเมืองกำลาไสยนั้นไม่ถูกต้องให้พระประทุมวิเสศ มาอยู่บ้านกันทาง ซึ่งเป็นเมือง
 คันทวิไชย ตามท้องตราอย่าไปอยู่บ้านมะขามเต่าแขวงเมืองกำลาไสย ให้เป็นข้อวิ
 วาท แก่กัน"² ในที่สุดทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ไม่มีสารตราบังคับให้พระประทุมวิเสศ
 ยกไปตั้งที่บ้านกันทางตามที่บอกขอตั้งในตอนแรก ลักษณะการขอตั้งตำบลหนึ่งเป็นเมืองแล้ว
แตกสลับไปตั้งที่ตำบลอื่น เช่นนี้ มีปรากฏอยู่เสมอ ๆ และมีการฟ้องร้องกันอย่างชุกชุม ใน
ช่วงเดียวกันนี้เอง เช่นแทนที่จะตั้งเมืองหนองไทรแควมฤค ที่บ้านโป่ง แตกสลับไปตั้งที่บ้าน

¹ หสข. หมายเหตุเหตุ ร.5 บัญชีใหม่ เลขที่ 3883 มีคที่ 165/7 สำเนา
 คำตัดสิน เรื่องความราชวงศ์เมืองกมลาไสยกับพระประทุมเมืองคันทวิไชย จ.ศ. 1240

² เรื่องเดียวกัน.

เมืองแสน ห่างจากบ้านโป่ง ประมาณ 300 เส้น หรือแทนที่จะตั้งเมืองเกษตรวิสัยที่บ้าน
คอนเสาโรง แรกกลับไปตั้งที่บ้านกู่กะโคน หรือแทนที่จะตั้งเมืองพยัคฆภูมิพิสัยที่บ้านเมือง
เสือ แรกกลับไปตั้งที่บ้านนาซา เหล่านี้เป็นต้น¹ สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันถึงการ
แสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นวิธีหนึ่งด้วยการขยายพื้นที่ของตน เพื่อเป็นเงินทุน
กำลังคน และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอีกด้วย แต่ผลประโยชน์ที่หลั่งไหลไปพร้อมกับเขต
แดน และกำลังคนที่ติดอยู่กับพื้นที่นั้นยังนับว่าเป็นการสูญเสียที่น้อยกว่า การสูญเสียอัน
เนื่องมาจากการขอโอนสังกัดของหัวเพี้ยหัวเล็กจากเมือง หนึ่งไปสังกัดอีกเมืองหนึ่ง ซึ่ง
กระทำได้ง่ายกว่าและมากกว่าเพราะไม่ต้องโยกย้ายพื้นที่ซึ่งยังไม่ชัดเจนนโยบายของราชสำนัก
นักกรุงเพือกด้วย เพราะการที่ราชสำนักกรุงเพี้ยไค้ย้ายขึ้นมายังหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2415 ว่าให้ไพร่พลสามารถเลือกสังกัดเมืองใดก็ได้ตามใจสมัครนั้น²
นับว่าเพื่อแก้ปัญหาการติดตามเก็บส่วยจาก "เลกเขยสู" ที่ไปค้ามาหากิน ทางเมืองและ
เป็นการอำนวยความสะดวกให้เลกสามารถออกจากสังกัดเดิมและขอขึ้นสังกัดใหม่ได้โดย
ง่าย³ แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่า ทั้ง "เลกเขยสู" และเลกคองเมือง กลับอาศัย
ของไหวของประกาศังกล่าว ขอย้ายสังกัดไปทางเมืองกันอย่างมากมายจนเกิดความสับสน
มากขึ้นกว่าเดิมอำนาจในการควบคุมกำลังคนของผู้นำท้องถิ่น ก็ยิ่งลดน้อยลงไปอีกเพราะไม่
สามารถควบคุมเลกทุกคนที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองของตนได้ทั้งหมด และผลจากประกาศัง
กล่าวทำให้หัวเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวเมืองขึ้น ขอโอนไปสังกัดกันอีก เมืองหนึ่งก็ได้

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 300 - 301,
308.

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 290

³ กจข. ร.5 มท. จ.ศ. 1247 เล่ม 27 เลขที่ 27 ถึงเจ้าเมืองกรมการ
หัวเพี้ย 42 เมือง ประกาศให้ทำบัญชีทางว่าหัวเพี้ยหัวเล็กเลขแลทำแผนที่เขตแขวงบ้าน
เมือง.

การขอโอนสังกัด นอกจากจะเกิดประโยชน์แก่ฝ่ายเจ้าสังกัดใหม่ที่สามารถเพิ่ม
ทุนรายได้และกำลังคนของฝ่ายตนแล้ว ฝ่ายผู้ย้ายก็มักจะได้รับส่วนลดหย่อนส่วยลงจากเดิม
ตามนโยบายหรือวิธีแสวงหาเมืองขึ้นหรือหาไพร่พลมาขึ้นกับตน ในหัวเมืองกาฬสินธุ์ถือได้
ว่ามีการโยกย้ายโอนสังกัดที่สืบเนื่องเมืองหนึ่ง เพราะมีทั้งการโอนสังกัดไปเพียงบาง
กลุ่มและทั้งเมือง หรือบางทีก็โอนกลับไปกลับมากล่าวได้ว่า ในสมัยพระยาไชยสุนทร
(หนู) เป็นเจ้าเมืองกาฬสินธุ์เป็นช่วงที่มีการโอนสังกัดอย่างมากและสืบต่อกัน (โปรดดู
แผนภูมิ (แสดงการโยกย้ายสังกัด)

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ประมวลมาเป็นแผนภูมิดังกล่าวนี้ ได้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์
ในการโยกย้ายสังกัดและความไม่ใส่ใจกับ "เขตแดน" เท่าที่ควร การยอมให้เมือง
สหัสขันธ์ มาขึ้นกับเมืองกมลาไสยโดยต้องผ่านเมืองกาฬสินธุ์มากที่สุด หรือเลิกที่อาศัย อยู่
เมืองแขวงบาดาน บางส่วนขอทำราชการขึ้นกับเมืองไชยบุรี ซึ่งระยะทางอยู่ห่างไกลกันต้อง
ผ่านหลายเมืองที่ขึ้นกับเมืองสกลนคร และเมืองนครพนมก็ตี ล้วนก่อให้เกิดปัญหาการติดตาม
เรียกเก็บส่วย และการวิวาทระหว่างเมืองติดตามมากล่าวคือ เมื่อพระยาไชยสุนทร
(หนู) ลงไปรับสัญญาบัตรในปี พ.ศ. 2415 ได้กล่าวฟ้องร้องพระประชาชนมาล (แสง)
เจ้าเมืองสหัสขันธ์ พระประชาชนมาล (แสง) จึงต้องลงมาแก้คดีความที่กรุงเทพฯ จน
ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2421¹ ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับ อุปลาค (พรหม) ราชวงศ์
(คำไถย) และราชบุตร (แสง) เมืองสหัสขันธ์ ถึงแก่กรรมทั้งหมด ทางราชสำนัก
กรุงเทพฯจึงได้แต่งตั้งหลวงจุมพลพนาเวศ (มุง) ผู้มีความดีความชอบจากศึกฮ่อ ครั้งที่

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 304

พระราชกฤษฎีกา (ทอง), พงษาวะการเมืองกาฬสินและเมืองกระบะมาลา-
ไสย กล่าวว่ พระประชาชนมาล ถูกถอดออกจากตำแหน่ง.

1 พ.ศ. 2417 - 2418 ใ้หาที่พระประชาชนมาล เจ้าเมืองสหัสขันธ์ ใ้หาท้าวโพธิสาร เมืองกมลาไสย เป็นอุปฮาท¹ ทอมว่าที่พระประชาชนมาล (มุง) เกิดขัดแย้งกับพระยาไชยสุนทร (หนู) อย่างรุนแรง จนต้องลงมาสู้คดีกันที่กรุงเทพฯ ที่พระประชาชนมาล (มุง) ชนะคดี จึงใ้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระประชาชนมาล เจ้าเมืองสหัสขันธ์ ๆ จึงขอโอนมาขึ้นกับพระราชฎกรบริหาร (ทอง) เจ้าเมืองกมลาไสยคนที่ 2 ตั้งแต่ พ.ศ. 2423 เป็นต้นมา² แท้ที่จริงแล้ว ไ้พลเมืองสหัสขันธ์ หาไ้ขึ้นสังกัดกับเมืองกมลาไสยทั้งหมดไ้ เพราะในชวงนั้นไ้แตกแยกกันเป็น 3 ฝ่ายอยู่แล้ว คือกองท้าวชิตยะ ซึ่งมีเลกอยู่ 60 คน (ในจำนวนไ้พลนครขมครว้ทั้งหมด 899 คน) ไ้ขอสมัครขึ้นกับเมืองขอนแก่น เมื่อ พ.ศ. 2420 อีกกองหนึ่งคือ กองท้าวชำ บุตรพระประชาชนมาล (แสน) เจ้าเมืองสหัสขันธ์คนแรก พร้มด้วยท้าวเพี้ยกรมการส่วนหนึ่งไ้สมัครขึ้นกับเมืองกมลาไสย แต่ขอขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม ฝ่ายพระราชฎกรบริหาร (ทอง) เจ้าเมืองกมลาไสย เห็นว่า เจ้าเมืองสหัสขันธ์ และอุปฮาท เป็นฝ่ายของตนแล้ว จึงไ้ร้องเรียนไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ เพื่อขอเลิกจากกองท้าวชิตยะ ซึ่งขึ้นกับเมืองขอนแก่นใ้มาขึ้นกับเมืองกมลาไสย³ ส่วนพระยาไชยสุนทร (หนู) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ก็ร้องเรียนไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ เช่นกัน เพื่อขอเลิกเมืองสหัสขันธ์ ทั้งหมดกลับมาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม โดยใ้เหตุผลว่า

1 หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 304

พระราชฎกรบริหาร (ทอง), พงษาวะการเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสย, กลาวว่า พระประชาชนมาล ถูกถอดออกจากตำแหน่ง.

กจช. ร.5 ม 2. 12 ก/2 กาฬสินธุ์

2 พระราชฎกรบริหาร (ทอง), พงษาวะการเมืองกาลสินและเมืองกระมาลาไสย.

3 กจช. ร.5 มท. เล่ม 25 จ.ศ. 1245 เลขที่ 29 - 31 หน้า 76 - 82

... เมืองสะหัสซัน ท้าวเพียรราษฎรก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องแขวง พนมแคนหน้า
ที่ เมืองกาลสินพิษวันตกเฉียงเหนือ เมืองกำมะลาไสยก็ตั้งอยู่ที่ศวันออกเฉียงใต้กรั้น
ผู้รักษาเมืองกรมการเมืองกำมะลาไสยจะบังคับ ราชการ เมืองสะหัสซัน ก็ต้องข้าม
เมืองกาลละสินลงเลยเข้าไป บังคับราชการ แลสุขทุกข์ราษฎรในท้องแขวงพนมแคน
หน้าเมืองกาลสิน หากได้เบรหน้าเมืองกำมะลาไสยไม่ ...¹

นอกจากนี้พระยาไชยสุนทรยังขอตั้งท้าวชำ เป็นเจ้าเมืองสหัสซัน ทั้ง ๆ ที่
พระประชาตฆาล (มุง) เป็นเจ้าเมืองอยู่ แต่คำร้องเรียนตั้งกล่าวลงไม่ประสบผล
สำเร็จ เพราะในชวงเวลาต่อมาจึงปรากฏว่า ผู้คนของเมืองสหัสซันยังแบ่งเป็น 3 ฝ่ายขึ้น
กับ 3 หัวเมืองอยู่เช่นเดิม

ส่วนพระชิเบศวงศา (ดวง) เจ้าเมืองกุดสิมบารายณ์ และพระพิไชยอุดมเดช
(หมื่นเดช) เจ้าเมืองกุแลห้าง ซึ่งทั้งสองเมืองเคยขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์มาตั้งแต่ต้นนั้น ไม่
พอใจจะทำราชการกับพระยาไชยสุนทร (หุย) อีกต่อไป จึงได้ร้องเรียนไปยังราชสำนัก
กรุงเทพฯ พระพิไชยอุดมเดช (หมื่นเดช) เจ้าเมืองกุแลห้างขอยกเมืองกุแลห้างขึ้นกับกรุง
เทพโคยทรง ส่วนพระชิเบศรวงศา (ดวง) เจ้าเมืองกุดสิมบารายณ์ ขอยกเมืองกุดสิมบารายณ์
ขึ้นกับเมืองมุกดาหาร ปรากฏว่าทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้อนุมัติให้โยกย้ายสังกัดได้
ตั้งแต่วคปี พ.ศ. 2420 เป็นต้นไปและเมืองกุดสิมบารายณ์ นั้นก็ให้หักจำนวนช่วยเหลือแล้ว
29 หาบ 10 ชั่ง ซึ่งเคยส่งไปรวมกับเมืองกาฬสินธุ์ ให้โอนไปส่งทางเมืองมุกดาหารต่อไป²

¹ กจช. ร.5 ม.2. 12 ก/2 การสินธุ์

² กจช. ร.5 มท.เล่ม 12 จ.ศ. 1239 เลขที่ 221 หน้า 476 เมืองกาลสิน
ว่าช่วยเมืองกุดสิมบารายณ์ไปทำช่วยเหลือแล้วขึ้นกับเมืองมุกดาหาร

กจช. ร.5 ม 2, 12 ก/3 กมลาไสย

เมืองภูแล่นช้าง ซึ่งพระพิไชยอุดมเดช ขอยกขึ้นกรุงเทพฯ โดยตรงนั้น ปรากฏว่า ราชวงศ์ เมืองภูแล่นช้าง ซึ่งมีไพร่พลอยู่ในความควบคุมทั้งสิ้น 189 คน ในจำนวนนี้มีเลก ฉกรรจ์ 26 คน ตั้งอยู่บ้านนาภู แขวงเมืองภูแล่นช้างได้ขอสมัครขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ตามเดิม โดยต้องเสียส่วยในอัตราเลกละ 2 บาท รวมเป็นเงินมีละ 13 คำสิ่ง หรือผลเร่วมีละ 2 หาบ 60 ชั่ง แยกส่วยออกจากเมืองภูแล่นช้าง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2421¹ และราชวงศ์ก็เกลี้ยกล่อมผู้คนใหม่มาเป็นบริวารคนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เหนือปี พ.ศ. 2423 ก็ได้เลกมาเพิ่มอีก 7 คน²

ส่วนเมืองแซงมาคาน ซึ่งขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ มาตั้งแต่นั้นพอดังปี พ.ศ. 2424 ก็ได้แตกแยกออกเป็น 3 กลุ่ม คือกลุ่มพระศรีสุวรรณ เจ้าเมืองและอุปฮาด ยังขึ้นอยู่กับเมืองกาฬสินธุ์เช่นเดิม กลุ่มเพี้ยศรีสมุทร นายกองเมืองแซงมาคาน ได้กล่าวหาว่าอุปฮาดเมืองแซงมาคานไปกคชี่ เรียกเอาเงินกับท้าวเพี้ยตัวเล็กในกองเพี้ยศรีสมุทรมากกว่าปรกติถึง 2 เท่า จึงขอแยกเลก 37 คนในปกครองของตนไปขึ้นกับเมืองภูแล่นช้าง และอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งมีเลก 26 คน กลับขอสมัครไปขึ้นกับเมืองไชยบุรี³

¹ กจร. ร.5 มท. เล่ม 14 จ.ศ. 1240 เลขที่ 25 หน้า 83 - 85
เมืองกาลสินทวยรายเลกเมืองภูแล่นช้างสมัครขึ้นเมืองกาลสิน

กจร. ร.5 มท. เล่ม 16 จ.ศ. 1240 - 41 เลขที่ 120 หน้า 274 - 275 เมืองกาลสินทวยส่งเงินแทนผลเร่วกองท้าวราชวัง.

² กจร. ร. 5 มท. เล่ม 20 จ.ศ. 1243 เลขที่ 57 หน้า 245 - 246
เมืองภูแล่นช้างทวยส่งเงินแทนผลเร่วส่วย.

³ กจร. ร.5 เล่ม 18 จ.ศ. 1243 เลขที่ 52 หน้า 241 - 5 เมืองกาลสินทวยส่งเงินแทนผลเร่วเมืองแซงมาคานกับขอหักเลกส่วยเมืองแซงมาคานขึ้นกับเมืองภูแล่นช้าง.

จะเห็นได้ว่าความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำของหัวเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งเริ่มตั้งเค้ามาตั้งแต่ สมัยพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) และโคสงผลในวังพระยาไชยสุนทร (หนู) เป็นต้นมานั้น หัวเมืองบริวารต่าง ๆ เริ่มถอนตัวไปขึ้นกับเมืองอื่น โดยเฉพาะการแยกตัวของเมืองกมลาไสย และเมืองสหัสขันธ์ ทำให้หัวเมืองกาฬสินธุ์สูญเสียกำลังคน และผลประโยชน์ ทางเศรษฐกิจไปมาก เมืองกมลาไสยเองได้กลับกลายมาเป็นคู่แข่งทางการเมืองกับเมืองกาฬสินธุ์อย่างเห็นได้ชัด และพยายามดึงเอาหัวเมืองขึ้นของเมืองกาฬสินธุ์มาขึ้นกับตัวเอง เช่นดึงเอาเมืองสหัสขันธ์ ในขณะที่เมืองกาฬสินธุ์เริ่มสูญเสียบริวารไปที่ละน้อยๆ เช่น เมืองกุคคิมนารามณ์ ขอแยกไปขึ้นกับเมืองมุกดาหารก็ดี เมืองภูแล่นช้างขอขึ้นกับกรุงเพทท์ก็ ดังนั้นการตั้งเมืองกันทวิไชย หรือกันทวิชัย ขึ้นมาจึงเท่ากับว่าเป็นการชดเชยส่วนที่สูญเสียไปดังกล่าว

ทางด้านเมืองกมลาไสย เมื่อได้เมืองสหัสขันธ์มาขึ้นกับตนแล้ว ก็พยายามดึงเอาเขตแขวงเมืองยโสธร โดยให้ความอุปการะแก่หลวงจุมพลภักดิ์ นายกองบ้านเขาคิน บึงโคนตอมาหลวงจุมพลภักดิ์ เกิดขัดแย้งกับพระสุนทรราชวงษา เจ้าเมืองยโสธร จึงขอโอนมาขึ้นกับเมืองกมลาไสย ซึ่งความขัดแย้งครั้งนี้ เอ็มมิเยร์ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาถึงเมืองเสลภูมิ เมื่อ พ.ศ. 2427 ได้บันทึกไว้ว่า

... เมืองเสลภูมิ เคยขึ้นกับเมืองยโสธร แต่เมื่อ 2 - 3 ปีมานี้ พระยามหาอำมาตย์มาชำระเลข เจ้าเมืองยโสธรให้ช่างพระยามหาอำมาตย์ 1 เชือก เป็นกำนัล ทั้ง ๆ ที่ช่างตัวนั้นเป็นของเจ้าเมืองเสลภูมิ เจ้าเมืองเสลภูมิ ขอคืน แต่ไปไม่ได้ เลยขอโอนมาขึ้นกับเมืองกมลาไสย...¹

พระราชกรณียกิจ (ทอง) เจ้าเมืองกมลาไสยจึงมีใบมอกไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ ขอตั้งหลวงจุมพลภักดิ์ เป็นเจ้าเมือง ขอยกบ้านเขาคินบึงโคนเป็นเมืองทางราชสำนักกรุงเทพฯ โด่แต่งตั้งหลวงจุมพลภักดิ์เป็นพระนิคมวิริรักษ์เจ้าเมือง ยกบ้านเขาคินบึง -

1

Aymonier Mission Etienne, Voyage dans Le Laos.T.2 p.p.70-71

โคก เป็นเมืองเสละภูมิ หักโอนส่วนผลเร็วมีละ 30 หาบ 60 ซึ่ง ออกจากเมือง
ยโสธร มาขึ้นกับเมืองกมลาไสย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2424 ถึงแม่พระสุนทรราชวงษาจะฟ้อง
ร้องว่า บ้านเขาคินมิ่งโคกเป็นเขตแขวงเมืองยโสธรก็ตาม¹

ในขณะที่ไพร่พลที่ เคยขึ้นกับหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นโคกโอนสังกัดไปอยู่
เมืองอื่น ๆ อย่างมากมายนี้ ยังมีบางส่วนที่ขอโอนกลับก็มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ เช่น
เดิม ทำให้สถานภาพของเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ไม่ตกต่ำเกินไปนัก จำนวนผู้คนที่ขอโอนก็มา
ได้แก่ ครัวครัวตัวเลขจากเมืองกมลาไสยจำนวน 1,241 คน ซึ่งขอโอนมาในปี พ.ศ.
2417 ในครั้งนั้นถือได้ว่าเป็นจำนวนมากที่สุด จนทำให้พระยาไชยสุนทร (หนู) ทำ
เรื่องราวขอให้เมืองกมลาไสยกลับก็มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม แต่ก็ไม่สำเร็จ²
นอกจากนั้น ในปี พ.ศ. 2423 เลก 7 คน ของเมืองภูแล่นช้างก็ขอขึ้นกับเมืองกาฬ
สินธุ์ ในขณะที่เจ้าเมืองภูแล่นช้างขอขึ้นกับกรุงเทพฯโดยตรง³ และในปี พ.ศ. 2424
เลก 37 คน ของเมืองสหัสขันธ์ ก็ขอโอนมาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์⁴ เป็นต้น

เมื่อสิ้นสมัยพระยาไชยสุนทร (หนู) แนวโน้มที่เมืองกาฬสินธุ์จะสามารถดึงผู้
คนกลับก็มาเริ่มดีขึ้น หากแต่ยังคงติดขัดอยู่ที่กลุ่มผู้นำของเมืองกาฬสินธุ์มักจะขัดแย้ง และมี

¹ กจช. ร.5 มท. เล่ม 18 จ.ศ. 1243 เลขที่ 81 หน้า 326 - 327 เมือง
กมลาไสย ทอมรายขอวิวาทกับเมืองเสละภูมิด้วยที่เขตแดน.

² กจช. ร.5 มท. เล่ม 8 จ.ศ. 1236 เลขที่ 67 หน้า 127 - 9 เมือง
กาลสิน กมลาไสย ให้พระยามหาอำมาตย์ที่เขตแดน.

³ กจช. ร.5 มท. เล่ม 20 จ.ศ. 1243 เลขที่ 57 หน้า 245 - 246เมือง
ภูแล่นช้าง ทอมส่งเงินแทนผลเร็วช่วย.

⁴ กจช. ร.5 มท. เล่ม 22 จ.ศ. 1244 เลขที่ 45 หน้า 138 - 140เมือง
กาลสินทอมส่งเงินแทนผลเร็วช่วยในเจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองขึ้นเลกกองนอก.

เรื่องราวห้องร้องและเปลี่ยนเจ้าเมืองกันอยู่บ่อย ๆ โอกาสที่จะตั้งผู้คนกลับคืน จึงไม่มี
ประสิทธิภาพนัก เพราะเมื่อราชวงศ์ (เชียงใหม่) ได้เป็นพระยาไชยสุนทร สืบต่อจาก
พระยาไชยสุนทร (หนู) เมื่อ พ.ศ. 2424 แล้วก็เกิดขัดแย้งกับอุปฮาด (เขมา) และ
ราชวงศ์ (นน) พระยาไชยสุนทร (เชียงใหม่) เป็นเจ้าเมืองกาฬสินธุ์อยู่เพียงปี
เดียวคือ พ.ศ. 2424 - 2425 ก็ถึงแก่กรรมอีก ราชวงศ์ (นน) จึงได้เป็นพระยา
ไชยสุนทร¹ ในปี พ.ศ. 2425

ผลงานของพระยาไชยสุนทร (นน) ก็คือ ในช่วงลงไปยังราชสำนักกรุงเทพ
เพื่อรับพระราชทานสัญญาบัตรแต่งตั้ง ได้ขอเมืองกุฉินารายณ์กลับมาขึ้นกับ เมือง
กาฬสินธุ์ ตามเดิม หลังจากโอนไปขึ้นกับเมืองมุกดาหารถึง 6 ปี² แต่พระยาไชยสุนทร
(นน) เอง หลังจากได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเพียง 3 เดือนก็ถึงแก่กรรม กรมการ
เมืองกาฬสินธุ์ จึงขอตั้งท้าว บุตรพระยาไชยสุนทร (กึ่ง) เป็นพระยาไชยสุนทรเมื่อ
ปี พ.ศ. 2425³ ในสมัยนี้ยังต้องแย่งชิงหัวเมืองขึ้นกับพระรามฎรบริหาร (ทอง) เจ้า
เมืองมณฑลไชยบุรีเดิม เคย คือใน พ.ศ. 2428 พระยามหาอำมาตย์ (หุน) ขึ้นมา
ตรวจราชการที่เมืองเขมราฐ พระรามฎรบริหาร (ทอง) ได้ทำเรื่องร่ำร้องเรียน ยัง
พระยามหาอำมาตย์ มีข้อความว่า ในการโอนเมืองกุฉินารายณ์ จากเมืองมุกดาหาร

¹ กจร. ร.5 มท. เล่ม 22 จ.ศ. 1244 เลขที่ 51 หน้า 153 - 154
เมืองกาฬสินธุ์เรื่องตั้งราชวงศ์ เป็นที่พระยาไชยสุนทรเจ้าเมือง.

² กจร. ร.5 มท. จ.ศ. 1244 เล่ม 22 เลขที่ 54 หน้า 158 เมืองมุกดา
หาร โยกเมืองกุฉินารายณ์ไปขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิม.

กจร. ร.5 ม 2. 12 ก/3 มณฑลไชย

³ พระรามฎรบริหาร (ทอง), พงษาวดารเมืองกาฬสินธุ์และเมืองกระมาลา
ไสย.ว.

มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามเดิมนั้น กรมการท้าวเพี้ย เมืองกุดสิมนารายณ์ไม่ปรองคอง กับ พระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ จึงไม่ยินยอม พระยาไชยสุนทร จึงแต่งให้กรมการ เมืองกาฬสินธุ์ไปกดขี่บีบบังคับทำให้เกิดความเคียดระแค้นทั่วไปเป็นเหตุให้ท้าวสุริยະ ซึ่งเป็น เจื่อสายของเจ้าเมืองกุดสิมนารายณ์ ขอสมัครมาขึ้นกับเมืองมณฑลไชยคำว่ายว่าแต่ก่อนเคย ได้รับความเมตตาและเกื้อกูลจากเจ้าเมืองมณฑลไชยอยู่เนือง ๆ¹ พร้อมกับนั้น พระ ราชกรูบริหาร (ทอง) ยังมีหนังสือกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ซึ่งสำเร็จราชการกรมมณฑลไทย เพื่อระงับการแต่งตั้งท้าวทิมรี แต่ให้ตั้งท้าวสุริยະเป็นเจ้าเมืองกุดสิมนารายณ์ โดยอ้างเหตุผลว่า ท้าวทิมรีเป็นกรม การเมืองผู้น้อยไม่เคยทำราชการกับพระอิเบตรวงษามาก่อน และกรมการเมืองกุดสิมนา- รายณ์ เห็นว่ากรมการเมืองกาฬสินธุ์กับท้าวทิมรีจะหาเรื่องกดขี่ข่มเหงคั่งแกกก่อน จึงพร้อม ใจกันขอสมัครขึ้นกับเมืองมณฑลไชย ซึ่งเขตแดนก็ติดต่อกัน ระยะทางห่างกันเพียงวันครึ่ง เท่านั้น²

วิธีการอันชาญฉลาดของพระราชกรูบริหาร (ทอง) เพื่อจะดึงเอาเมืองกุดสิ มนารายณ์ มาขึ้นกับเมืองมณฑลไชยนั้น ดำเนินไปอย่างไฉน จนพระยามหาอำมาตย์ (หุน) ใ้แต่งตั้งท้าวสุริยະ เป็นพระอิเบตรวงษา เจ้าเมืองกุดสิมนารายณ์ตลอดจนแต่งตั้ง อุปฮาด ราชวงษ์ ราชบุตร ตามที่พระราชกรูบริหาร ขอไปตั้งยังยกเมืองกุดสิมนา- รายณ์ ให้ขึ้นกับเมืองมณฑลไชยด้วย ฝ่ายพระยาไชยสุนทร (ท้าว) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งใ้ขอใ้ทางราชสำนักกรุงเทพตั้งท้าวทิมรีเป็นพระอิเบตรวงษา ก่อนแล้วนั้นจึงไม่ยินยอม

¹ พระราชกรูบริหาร (ทอง), พงษวาระการเมืองกาลสินและเมืองกระมาลา- ไสย.ฯ.

กจช. ร.5 ม.2 12 ก/21 ไมบอกเมืองต่าง ๆ.

² กจช. ร.5 ม. 2. 12 ก/3 มณฑลไชย

มอบเครื่องยศเจ้าเมืองให้ท้าวสุริเย¹ ทางฝ่ายตางเห็นว่า ฝ่ายตนได้รับแต่งตั้งเช่นกัน
 ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2428 ซึ่งเป็นการส่งส่วยทองคำ 2427 ทางฝ่ายเมืองกาฬสินธุ์ได้ให้ท้าว-
 กิรี คุมเงินแทนผลเร็วส่วยลงไปกรุงเทพฯ ทางฝ่ายเมืองมณฑลไชยก็ได้ให้ท้าวสุริเย คุมเงิน
 แทนผลเร็วส่วยลงไปกรุงเทพฯ เช่นกัน คิดเป็นผลเร็วส่วยหนักฝ่ายละ 29 ทหา 10 ชั่ง เท่า
 กัน² ซึ่งถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อนในหัวเมืองกาฬสินธุ์ เพราะในขณะที่หัว
 เมืองอื่นต่างส่วยเมืองละหลายวงศมี แต่เมืองกุคตินนารายณ์กลับส่งได้ครบ ซ้ำยังส่งวงศมี
 เคียวถึง 2 จำนวน อันสื่อให้เห็นถึงเจตนา เพื่อให้ราชสำนักกรุงเทพฯ ให้การยอมรับฝ่ายของ
 ตนเอง ในที่สุดทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้ออกมายังพระราชมุขบริวาร (ทอง) เจ้าเมือง
 มณฑลไชยว่า ก่อนหน้านี้ได้เคยมีสารตราไปถึงเมืองมุกดาหาร ให้ยกเมืองกุคตินนารายณ์กลับ
 มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์และให้ท้าวกิรี เป็นพระอิเศตรวงษา เจ้าเมืองกุคตินนารายณ์แล้ว
 ดังข้อความว่า

... ที่พระราชมุขบริวารมีใบบอกลงไปว่า ท้าวสุริเย ท้าวศรีวรวงษ์ ท้าวเพี้ย
 เมืองกุคตินนารายณ์ สมัคนาทำราชการขึ้นกับเมืองมณฑลไชยขอท้าวสุริเยเป็นที่พระอิเศตร-
 วงษา เจ้าเมือง ... นั้น เมืองกุคตินนารายณ์ก็เป็นแต่เมืองเล็กน้อย เมืองหนึ่งเมือง
 เคียวจะแยกเป็นสองเจ้าเมืองผิดคัวอย่างธรรมเนียม จะแต่งตั้งไปไม่ได้ให้คงไว้
 ก่อน ...³

จึงเป็นอันว่าท้าวกิรี ได้เป็นพระอิเศตรวงษา เจ้าเมืองและยกเมืองกุคตินนา-
 รายณ์ มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตามที่พระยาไชยสุนทร (หัว) ขอไปทุกประการ แต่การ
 แยกแย่งหัวเมืองขึ้นระหว่างพระยาไชยสุนทร (หัว) กับพระราชมุขบริวาร (ทอง) ยัง

¹ กจข. ร.5 มท. เล่ม 26 จ.ก. 1246 เลขที่ 40 เมืองมณฑลไชยขอส่ง
 เงินแทนผลเร็วเมืองกุคตินนารายณ์กับขอท้าวสุริเยเป็นพระอิเศตรวงษาขึ้นให้คงไว้ก่อน.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

ไม่หยุดยั้ง เพียงแค่นั้น เป้าหมายต่อไปก็คือเมืองสหัสขันธ์ ซึ่งต่างก็แย่งชิงกันมาโดยตลอด แต่พระราชกรณียกิจ ยังมีพยานมากกว่า จนกระทั่งปี พ.ศ. 2431 พระประชาตมาลา (มุง) ขึ้นไปช่วยราชการที่หอ ถันกลับมาถึงกลางทางก็ถึงแก่กรรม ในเมืองสหัสขันธ์ เหลืออยู่แต่ ราชบุตร (แสง) กรมการท้าวเหี้ย เมืองสหัสขันธ์ จึงมีใบบอกไปยังพระยามหาอำมาตย์ (หุร่น) ทูลกราบบังคมทูลขอตั้งราชบุตร (แสง) เป็นพระประชาตมาลา เจ้าเมือง ฝ่ายพระรามกรับบริหาร (ทอง) เจ้าเมืองกมลาไสย ซึ่งได้พยายามทุกวิถีทาง ที่จะชิงเอาเมืองสหัสขันธ์ มาขึ้นกับตนอยู่ตลอดเวลา จึงได้โอกาสสืบมีใบบอก ล่วงหน้าไป ยังพระยามหาอำมาตย์ ขอตั้งอุปฮาด (บัว) เมืองกมลาไสย เป็นพระประชาตมาลา เจ้าเมืองสหัสขันธ์ ในที่สุด อุปฮาด (บัว) ใบบอกการแต่งตั้งเป็นพระประชาตมาลา¹ จึงเป็นเหตุให้ท้าวเพี้ยกรมการเมืองสหัสขันธ์ไม่ปรองดองกับพระประชาตมาลา (อุปฮาด บัว เมืองกมลาไสย) ต่อมาไม่ถึงปีพระประชาตมาลา (บัว) ก็ถูกกรมการเมืองสหัสขันธ์ฟ้องร้องว่าทำการกักขังขมิ้มเหงเอาเงินกับราษฎร เมื่อคดีนี้ได้รับการพิจารณาถึงที่สุด พระประชาตมาลา (บัว) จึงต้องคืนเงินแก่ราษฎร และถูกถอดออกจากตำแหน่งพระประชาตมาลา เจ้าเมืองสหัสขันธ์ กลับมาเป็น อุปฮาด เมืองกมลาไสยตามเดิม²

ต่อมาในปี พ.ศ. 2433 กรมการเมืองสหัสขันธ์มีใบบอกขอแต่งตั้งท้าวชำ บุตรพระประชาตมาลา (แสง) ให้เป็นพระประชาตมาลา เจ้าเมืองโดยให้ท้าวชำ นำใบบอกลงไปทูลเกล้าฯ ถวายที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ฝ่ายอุปฮาด (บัว) เมืองกมลาไสย ซึ่งรักษาการแทนเจ้าเมืองกมลาไสยอยู่ ราชวงศ์นี้จึงจึงมีใบบอกขอท้าวชิตยวงษา (เทพ) ซึ่งเป็นน้องชายของตนเอง ให้เป็นพระประชาตมาลา³ โดยให้ท้าวชิตยวงษา (เทพ)

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร, "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 354

² เรื่องเดียวกัน. หน้า 356

³ กช. ร.5 ม. 2. 12 ก/3 กมลาไสย.

รับนำใบมอกงมาหาพระราชกรับริหาร (ทอง) ผู้เป็นที่ชาย ซึ่งเวลานั้นมีคดีความกักกัน
 อยู่กรุงเทพฯ อันเป็นคดีความที่ขัดแย้งระหว่าง เจ้าคุณพระยาศรีสุนทร ฝ่ายหนึ่ง กับพระ
 ราชกรับริหาร ฝ่ายหนึ่ง เรื่องชายเหลือมิคังผู้ร้าย¹ พระราชกรับริหาร (ทอง) จึง
 ได้รับนำท้าวชิตยวงศา พร้อมใบมอกงเข้ากราบทูลก่อนท้าวช่าจากเมืองสหสัชนธ์ และช่วย
 เหตุที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ทราบว่าเมืองสหสัชนธ์ เป็นเมืองขึ้นของเมืองกมลลาไสย จึง
 ได้แต่งตั้งท้าวชิตยวงศา เมืองกมลลาไสยให้เป็นพระประชาชมาล เจ้าเมืองสหสัชนธ์²
 เป็นอันว่าถึงแม้กรมการเมืองสหสัชนธ์ มีความพยายามที่จะขอแต่งตั้งเชื้อสายผู้นำท้องถิ่นของ
 ตนโดยตรง ขึ้นเป็นเจ้าเมืองถึง 2 ครั้ง ก็หาสำเร็จไม่ ทั้ง ๆ ที่รูปการณ์โดยขอก
 ว่า พระยาไชยสุนทร (หัว) เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ให้การสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง เนื่อง
 จากเลขของเมืองสหสัชนธ์จำนวนหนึ่ง ได้ขอขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2424 ใน
 กลุ่มนี้ท้าวช่า บุตรพระประชาชมาล (แสม) เป็นผู้นำอยู่ด้วย³ และเมืองกาฬสินธุ์
 ได้เคยขอโอนเมืองสหสัชนธ์มาขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ในปี พ.ศ. 2424 ครั้งหนึ่งแล้วแต่ ไม่
 สำเร็จ การขอแต่งตั้งท้าวแสงเป็นเจ้าเมืองในปี พ.ศ. 2431 และขอท้าวช่าเป็นเจ้า
 เมือง ในปี พ.ศ. 2433 ใ้เห็นถึงความสำเร็จในการดำเนินนโยบายทางการ
 เมืองของเมืองกมลลาไสยที่เหนือกว่าเมืองกาฬสินธุ์อีกวาระหนึ่ง ทำให้เมืองสหสัชนธ์ ต้อง
 ตกเป็นเมืองขึ้นของเมืองกมลลาไสยต่อไป.

ศูนย์วิทยพัทยาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. ญุ่จกหมายเหตุ ร.5 บัญชีใหม่ เลขที่ 2532 (มคที่ 129/16) ร่าง
 ทราน้อย เรื่องให้เร่งชำระความผู้ร้ายหัวเมือง จ.ศ. 1248 ถึงพระยามหาอำมาตย์ ช่า
 หลวง ให้ส่งตัวพระราชกรับริหารเจ้าเมืองกมลลาไสยลงนามว่าความกับเจ้าคุณศรี

² กจข. ร.5 ม. 2. 12 ก/3 กมลลาไสย.

³ กจข. ร.5 ม. 2. 12 ก/2 กาฬสินธุ์.

2. ความสัมพันธ์ระหว่างหัวเมืองกาฬสินธุ์กับราชสำนักกรุงเทพฯ พ.ศ. 2398 - 2434

การะบู้กัณฑ์หัวเมืองกาฬสินธุ์มีต่อราชสำนักกรุงเทพฯ ที่เป็นมาอย่างต่อเนื่อง เหมือนกับหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ ก็คือ การยอมรับอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ ในการแต่งตั้งผู้นำท้องถิ่นระดับสูง 4 ตำแหน่ง ก็คือ การส่งสิ่งของส่วย สิ่งของเกณฑ์ แรงงานเกณฑ์ ตลอดจนการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ตามที่กล่าวไว้ในบทก่อน หรือการแต่งตั้งผู้นำท้องถิ่น แบบข้ามรั้วในหัวเมืองกาฬสินธุ์ก็ดี สิ่งเหล่านี้ถึงแม้จะไม่เป็นการดึงเอาหัวเมืองกาฬสินธุ์หรือสมรคา หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกให้เข้ามาอยู่ในอิทธิพลทางการเมืองการปกครองของราชสำนักกรุงเทพฯ อย่างสมบูรณ์ก็ตาม ทั้งนี้เพราะกลุ่มผู้นำท้องถิ่นยังคงสภาพที่ค่อนข้างอิสระอยู่เช่นเดิม เจ้าเมืองยังมีอำนาจสามารถตัดสินใจ ในการตัดสินใจคดีความของราษฎร การเลือกตั้งหรือโยกย้ายสังกัด ตลอดจนความเป็นอิสระทางวัฒนธรรมก็ยังมีอยู่ ประการสำคัญคือ ผู้นำในท้องถิ่น ก็ยังเป็นคนพื้นเมืองอยู่นั่นเอง แต่ในช่วงนี้มีพฤติกรรมหลายอย่างที่ทำให้มองเห็นความพยายามของราชสำนักกรุงเทพฯ ที่จะขยายอำนาจ เข้ามายังหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกให้มากยิ่งขึ้น ที่สำคัญที่สุด ก็คือการสักเลกและการเรียกเก็บส่วย ซึ่งมีความเกี่ยวพันกันจนยากแก่การแยกกล่าวที่ละประเด็น จึงขอกล่าวรวมกันเพื่อจะได้เข้าใจง่ายและมองเห็นความเปลี่ยนแปลงควบคู่กันไปดังนี้.

การสักเลกและการเรียกเก็บส่วย

ดังได้กล่าวถึงการเริ่มสักเลกในหัวเมืองกาฬสินธุ์ ในปีที่ 3 แล้วนั้น ความสับสนและปัญหาของการสักเลกก็ยังไม่สามารถจัดไปได้ ปัญหาที่สำคัญคือการปิดขังตัว เลกไว้ไม่นำมาสัก เพื่อเก็บไว้เป็นประโยชน์ส่วนตัวของเจ้าเมืองกรมการเมือง การโยกย้ายเพื่อไปทำมาหากินอยู่ตามหัวเมืองอื่น หรือปัญหาเกี่ยวกับลูกหนี้ที่เกิดจาก "เชยสู" ว่าจะให้สังกัดเมืองใด เพราะเดิมที ลูกหนี้จะต้องตกอยู่กับฝ่ายแม่¹ ปัญหาดังกล่าวนี้

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 55 สารตราถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีเรื่องเลิกต่างเมืองให้พึ่งบังคับเจ้าพระยากรมราชสีมาจะเป็นสมควร

พอลถึงปี พ.ศ. 2401 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมอบให้เจ้าพระยา
นิกรบดินทร์ สมุหนายก และเสนาบดีคนอื่นๆ ทหาหลักเกณฑ์เพื่อเป็นแนวทางให้เจ้าพระยา
กำแหงสงคราม เจ้าเมืองนครราชสีมาและกรมการทั่วเพื่อรับไปดำเนินการ สักเลข ในที่
สุดได้มีมติว่า

... ครั้งนี้เห็นคว้ายเกล้าว่า ถ้างังคัมให้ลูกหมู่ได้สิทธิ์อยู่กับแม่หมู่ เป็นอย่าง
เกี่ยวแล้วลูกหมู่ที่จะสมัครไปอยู่ควายพ่อหมู่ก็จะมี จะสมัครอยู่กับแม่หมู่ก็จะมี จะ ...
(ชำรุดประมาณ 5 อักษร) ให้ไปเปิดทางที่ตัวเลขสมัครทั่วเพียก็จะได้ความเคื้อคร้อน
พากันระส่ำระสายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมือง วุ่นวายไป จะต้องยอมชอนปรนให้ทั่วเพีย
ตัวเลขได้้อยู่ตามใจสมัคร ... อาณาประชาราษฎร์ยังไม่ได้สัก บันคาตั้งบ้านเรือนท่ามา
หากิน อยู่ในแขวงบ้านเมืองใด ๆ ให้เจ้าเมืองทั่วเพียเจ้าขุนนายกองท่าทางว่าวสัก
เป็นเลขเมืองนั้นให้สิ้น ...¹

จากหลักเกณฑ์ดังกล่าวนี้ มุ่งขจัดปัญหาเลขเชยสุที่เคยเป็นปัญหาอีกเดือนนานนับ
แต่ก็เป็นต้นไป จะไม่มีเลขเชยสุ อีกเพราะเลขที่อาศัยอยู่เมืองใดก็จะถูกสักเป็นเลขของเมือง
นั้น โดยให้ "สักหลังมือนามเมือง" ไว้เป็นสำคัญ ส่วนทั่วเพีย บุตรเพียตาแสง กำหนด
เดิมเน้นคนพวกนี้ไม่เคยถูกสักและไม่ถูกเรียกเก็บช่วย ในการสักเลขในช่วงปี พ.ศ. 2402-
2407 ก็ยังคงคงไว้เช่นเดิม แต่เพื่อเป็นหลักฐานว่าผ่านการสำรวจจำนวนไพร่พลแล้ว ก็จ
ต้องกับพระราชทานหนังสือพิมพ์สักไว้สำหรับเป็นหลักฐาน ในขณะที่หัวเมืองชั้นในต้องเสีย
หนังสือพิมพ์สักรวมทั้งหมดฉบับละ 2 บาท 3 สลึง 1 เฟื้อง แต่ใน
หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เสียเพียงฉบับละ 1 บาท

¹ หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 55 สารตราถึงเจ้าเมือง
อุบลราชธานี เรื่องเลขต่างเมืองให้ทั้งมึงกับเจ้าพระยานครราชสีมา จะเห็นสมควร.

เท่านั้น เพราะทางราชสำนักกรุงเทพฯ ให้เหตุผลว่า "หัวเมืองลาวเมืองเขมร เป็นคน
ซัดสนไม่เหมือนคนกรุงเทพฯ"¹

การสักเลกครั้งสำคัญในช่วงปี พ.ศ. 2402 - 2407 ในหัวเมืองลาวฝ่าย
ตะวันออกและเขมรป่าดงครั้งนี้ โดยความเสียดินแดนทางเศรษฐกิจ ระหว่างเจ้าพระยาบดิน-
ทรเดชา (สิง) กับเจ้าพระยากำแหงสงคราม (แก้ว) เจ้าเมืองนครราชสีมา น่าจะ
เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เจ้าพระยากำแหงสงคราม ได้รับความไว้วางใจจากราชสำนักกรุง-
เทพ ให้เป็นแม่กองสักเลก และได้ออกจากเมืองนครราชสีมา เพื่อดำเนินการสักเลก
ตั้งแต่วันที่ 11 ค่ำ เดือน 8 ปีมะแม (10 กรกฎาคม) พ.ศ. 2402 ได้ตั้งกอง
สักเลก 4 กอง คือที่เมืองอุบลราชธานี เมืองศรีสะเกษ เมืองหนองคาย ส่วนเจ้า
พระยากำแหงสงคราม (แก้ว) ตั้งอำนวยการสักอยู่ที่เมืองยโสธร² เริ่มดำเนินการ
สักตั้งแต่วันที่ 4 ค่ำ เดือน 9 (2 สิงหาคม) พ.ศ. 2402 และได้รายงาน
ผลการสักเลกไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ เป็นระยะ ๆ เรื่อยมาเช่นพอดำเนินการไปได้
เพียง 8 เดือน ก็รายงานไปว่าได้สักเลกลงเมือง เลกกองนอก เลกกองช่วย ทั้ง
หมดได้เพิ่มขึ้นถึง 63,285 คน³ และรายงานอีก เมื่อปี พ.ศ. 2407 ว่าเดิมหัว
เมืองลาวฝ่ายตะวันออก และเขมรป่าดงมีหัวเมืองเพียงตัวเลขที่ได้รับการสัก เพียง 43,654
คน ครั้งนี้สักได้เพิ่มขึ้นอีกถึง 155,286 คน รวมเป็นหัวเมืองเพียงตัวเลขในปี พ.ศ.
2407 ถึง 198,940 คน⁴

¹ นสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 193 ร่างตราทศมเมืองนคร
ราชสีมา ค่ายรายสักเลกกับพระราชทานหนังสือสัญญาสักปีมะแม เอกศก. 1221.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ นสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 - 6 เลขที่ 202 บัญชีสักเลก หัว
เมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเขมรป่าดง จ.ศ. 1221 - 1226.

สำหรับหัวเมืองกาฬสินธุ์ และหัวเมืองขึ้นทั้ง 4 เมือง ในช่วงปี พ.ศ. 2392 ได้รายงานไปยังราชสำนักว่ามีเลิกทั้งหมด 3,885 คน กังกลาวแล้วในแผนที่ 3 พอถึงปี พ.ศ. 2394 เมืองกาฬสินธุ์ได้รับเลิกมาจากเมืองสกลนครอีก 336 คน คิดเป็นผลรวมปีละ 22 หวย 40 ซึ่ง จึงทำให้เมืองกาฬสินธุ์ต้องเสียส่วยเป็นผลรวมปี ละ 72 หวย 40 ซึ่ง และน้ำรัก 500 หนานเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ. 2404 การ สักเลิกในหัวเมืองกาฬสินธุ์ และเมืองขึ้น ปรากฏจำนวนเลิกท้าวเพียงดังนี้.

กองเมืองกาฬสินธุ์	เดิม 656 คน	สักขึ้นได้อีก	2,797 คน
กองราชวงศ์ (เกษ)	เดิม 281 คน	สักขึ้นได้อีก	937 คน
กองท้าวแสน	เดิม 152 คน	สักขึ้นได้อีก	649 คน
เมืองภูแล่นช้าง	เดิม 367 คน	สักขึ้นได้อีก	532 คน
เมืองพาทอนยาง	เดิม 104 คน	สักขึ้นได้อีก	949 คน
เมืองแซงมาคาน	เดิม 76 คน	สักขึ้นได้อีก	283 คน
เมืองกุดสิมณารายณ์	เดิม 329 คน	สักขึ้นได้อีก	481 คน ¹

จากจำนวนดังกล่าวนี้ เป็นที่สังเกตว่า เฉพาะเมืองกาฬสินธุ์เมืองเดียว ซึ่ง มี 3 กอง เดิมมีเลิกที่ได้รับการสักเพียง 1,089 คน แต่สักเลิกเมื่อปี พ.ศ. 2402 - 2404 ได้สักคนเพิ่มขึ้นอีก 4,383 คน ซึ่งเพิ่มขึ้นถึง 4.02 เท่า จำนวนเลิกที่เพิ่มขึ้นอย่างฉิวเฉียดนี้ น่าจะมีความหมายในตัวเองว่า ก่อนหน้าที่จะมีการ สักเลิกในปี พ.ศ. 2402 นั้น ยังคงมีเลิกจำนวนมากไม่ได้รับการสักทั้งนี้อาจจะขึ้นอยู่กับว่ายังไม่ถึงเกณฑ์คือส่วนสูงยังไม่ถึง 2 ศอกสี่ และที่สำคัญที่น่าจะเป็นไปได้ก็คือ เลิก จำนวนดังกล่าวถูกเบียดบังไว้เป็นประโยชน์แก่เจ้าเมืองกรมการท้าวเพียง ภายในเมืองจึง

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 - 6 เลขที่ 202 บัญชีสักเลิก หัว เมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเขมรป่าดง จ.ศ. 1221 - 1226.

ไม่ถูกสักก็ได้ แม้แต่ช่วงเวลาปีเดียวกัน จำนวนเลขยังแตกต่างกันเลย (ดูตารางที่ 4)

ความรักในการสักเลขไทยส่งผลให้จำนวนเลขมากขึ้นเพียงใด ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าฐานะทางเศรษฐกิจของผู้นำท้องถิ่นมีโอกาสสูงขึ้นเพียงใด ความจำเป็นที่จะต้องใช้ฐานะทางเศรษฐกิจของตนไว้ได้ย่อมมีทางออกหลายทาง แต่วิธีที่ใช้กันแพร่หลายก็คือ การแสวงหาเลขมาเพิ่มเติม เพราะยิ่งมีเลขจำนวนมากขึ้นเพียงใด จำนวนเลขยกก็เพิ่มขึ้นเท่านั้น หรือถ้าหากได้เลขมาเพิ่มแต่บังเบียดไว้ไม่น่ามาสัก ก็ยิ่งจะเป็นประโยชน์แก่เจ้าเมืองโดยตรง หรือข้างเมือง นอกจากเรียกเก็บส่วยจากเลขแล้วยังเรียกเก็บจากชายชรา พิการ หรือบุตรหลาน กรมการเมืองอีกด้วย หากเมืองใดเรียกเก็บจากเลขมากกว่าเกณฑ์ที่จะส่งกรุงเทพฯ เจ้าเมืองกรมการก็ย่อมไกร้ผลประโยชน์ส่วนเกินมากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงมีการแก่งแย่งเลข และเรียกเก็บส่วยเกินอัตราที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ กำหนดไว้อยู่อย่างชุกชุมในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและที่เมืองกาฬสินธุ์ได้ปรากฏเหตุการณ์ที่ขบถถึงความต้องการเลขหลายกรณีดังกล่าวแล้ว และแม้แต่เลขที่ตกค้างอยู่เมืองไชยบุรี เมื่อครั้งอพยพมานั้น ในปี พ.ศ. 2405 เมืองท่าซอนยางและเมืองแซงชากานโคได้ทำเรื่องรាយยื่นต่อเจ้าพระยามินทรบดินทร์ สมุหนายก เพื่อขอเลขญาติพี่น้องตน ซึ่งตกค้างอยู่เมืองไชยบุรีจำนวน 953 คน ขึ้น เจ้าพระยาฯ แห่งสงคราม (แก้ว) แม่กองสักเลขได้ให้ความเห็นว่า เลขจำนวนดังกล่าวนั้นได้เข้าบัญชีส่วยของเมืองไชยบุรี แล้วเป็นเวลานานถึง 23 - 24 ปีแล้ว อีกทั้งพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น) ผู้เคยแฉ่งและจัดแจงไว้ก็ได้ถึงแก่สัญกรรมแล้ว จึงยากแก่การชำระ¹ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏว่าเมืองท่าซอนยางและเมืองแซงชากานโค

¹ หสข. หมายเหตุหมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 181 ทราน้อยถึงเจ้าพระยามินทรราชสีมา เรื่องให้ชำระครุฑมครว้ลาวคืน.

ตารางที่ 4
เปรียบเทียบจำนวนเลขของหัวเมืองกาฬสินธุ์
ในช่วงเวลา 12 ปี (พ.ศ. 2392 และ พ.ศ. 2404)

เมือง	พ.ศ. 2392	พ.ศ. 2404	เพิ่มขึ้น	คิดเป็นร้อยละ
กาฬสินธุ์	2,461	4,522	2,061	83.74
ภูแล่นช้าง	461	706	245	53.14
พาทอนยาง	456	846	390	85.52
กุคสีนารายณ์	452	618	166	25.66
แซงมาคาน	114	274	160	140.35
รวม 5 เมือง	3,884	6,966	3,082	79.35

ที่มา : หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 123 สารตราถึงเจ้าเมือง
กาฬสินธุ์ เรื่องขอรับช่วยเรือและเงินแทนผลเรือ.

หสข. หมายเหตุเทศ ร.4 จ.ศ. 1221 - 6 เลขที่ 202 บัญชีเลขหัวเมืองลาว
ฝ่ายตะวันออก และ เขมรป่าดง จ.ศ. 1221 - 1226.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รับแลกจำนวนดังกล่าว แต่อย่างไร ทั้งนี้สังเกตจากการส่งช่วย ซึ่งทั้งสองเมืองยังส่งจำ
นวนเท่าเดิม เรือมา

ภายหลังการสักเลก ซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกผู้นำท้องถิ่นในหัวเมืองกาฬสินธุ์เกิดการ
ขัดแย้งกันอย่างรุนแรง โดยเฉพาะกลุ่มราชวงศ์ (เกษ) กับพระยาไชยสุนทร (กิ่ง)
ดังกล่าวแล้ว ได้เปิดโอกาสให้นายกองช่วยเริ่มแยกตัวออกจากเมืองกาฬสินธุ์ดังนี้

กองท้าวแสน - ท้าวสุวรรณ - ท้าวพรหม เคยทำช่วยในกองเจ้าเมืองกาฬ -
สินธุ์ เป็นผลรวมปีละ 8 ทาย หรือเป็นเงิน 160 บาท เมื่อสักเลกแล้วได้ เลก
มากขึ้นจนต้องเพิ่มจำนวนช่วยเป็นผลรวมปีละ 20 ทาย รวมเป็นผลรวมในกองท้าวแสน -
ท้าวสุวรรณ - ท้าวพรหมจะต้องส่งเป็น 36 ทายต่อปี หรือเป็นเงิน 720 บาทพร้อม
กันนั้น ก็ได้ขอแยกออกจากกองเจ้าเมือง ขอทำช่วยเป็นกองนอกในปี พ.ศ. 2404

กองราชวงศ์ (เกษ) เคยทำช่วยผลรวมในกองเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ปีละ 17
ทาย ภายหลังการสักเลกได้ช่วยขึ้นอีก 32 ทาย รวมเป็นผลรวมปีละ 49 ทายและ
ขอแยกออกเป็นกองนอกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 เป็นต้นมา¹ เมื่อราชวงศ์เกษ และ
ท้าวแสน ได้แยกเลกออกจากเมืองกาฬสินธุ์เป็นกองนอกจึงเป็นผลให้จำนวนช่วยในกอง
เจ้าเมืองพลอยลดลงตามจำนวนเลกด้วย นั่นคือเดิม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2394) ต้องเสีย
ช่วยผลรวม ปีละ 72 ทาย 40 ซึ่ง ถูกหักออกเป็นกองท้าวแสน 8 ทาย กองราช-

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 318 ร่างทราน้อยถึง
เมืองนครราชสีมาเมืองกาฬสิน ๗๑๓

หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 252 สารตราเจ้าพระยา
จักรี มาถึงราชวงศ์เมืองกาฬสิน.

วงษ์ (เกษ) อีก 17 หาบ จึงยังคงเหลือมีละ 47 หาบ 40 ชั่ง ตั้งแต่ปี 2405 เป็นต้นมา¹

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ทางราชสำนักกรุงเทพฯ จะได้กำหนดให้ส่งผลเร็วเป็นส่วย แต่ก็ยังอนุญาตให้ส่งเป็นเงินแทนได้ในอัตรา 5 ตำลึง ต่อผลเร็วหนัก 1 หาบเรื่อยมา จนถึง พ.ศ. 2497 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ มีความต้องการควายเพื่อเป็นแรงงานมากขึ้น ถึงกับกำหนดให้ส่งควายแทนผลเร็วส่วยได้ ดังกล่าวแล้วในตอนที่ 3 นั้น พอถึงปี พ.ศ. 2401 ความต้องการแรงงานควายเพื่อไปไถในที่ราบภาคกลางได้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากเกิดโรคระบาดในกรุงเทพฯ ว่าควายล้มตายเป็นอันมาก² และประกอบกับความเปลี่ยนแปลงทางการค้าอันเนื่องมาจากการทำสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2396 อันมีผลให้การค้าขยายตัวอย่างมาก ในปี พ.ศ. 2399 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ จึงได้อนุญาตให้ชายชาวออกนอกประเทศไถ³ หลังจากห้ามมาเป็นเวลานาน ทั้งนี้ราชสำนักกรุงเทพฯ คงเห็นว่าการขยายพื้นที่ทำนาในที่ราบภาคกลางอย่างรวดเร็ว สามารถไถเร็วไว้บริโภคอย่างเพียงพอ จากการศึกษาของ ทวีศิลป์ สืบวัฑนะ พอจะกล่าวอย่างสรุปได้ว่า ในช่วงหลังสัญญาเบาว์ริง ได้มีการขยายพื้นที่ทำนาถึง 6 ล้าน 6 แสนไร่ โดยเป็นการบุกเบิกพื้นที่ของชาวนาเอง ด้วยการหักรางทางพงหญ้าให้เป็นพื้นที่นาถึง 4 ล้าน 3 แสนไร่ และ

ศูนย์วิทยพัชการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 252 สารตราเจ้าพระยาจักรี มาถึงราชวงษ์เมืองกาลสิน.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 104 หนังสือพระราชเสนาถึงเจ้าเมืองกรมการ 10 เรื่อง

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1218 เลขที่ 64 ประกาศเรื่องเปิดข้าวขายไปนอกประเทศ จ.ศ. 1218.

ขยายพื้นที่ทำนาอันเนื่องมาจากการขาดคลอง ซึ่งกระทำโดยรัฐและเอกชนถึง 2 ล้าน 3 แสนไร่¹ นอกจากนั้นลักษณะภูมิประเทศเขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกยังเอื้อต่อการเลี้ยงสัตว์ จึงมีวัวควายมาก แต่ที่ราบภาคกลางไม่มีที่เลี้ยงสัตว์

จากเหตุผลดังกล่าวนี้ ในปี พ.ศ. 2401 ราชสำนักกรุงเทพฯจึงมีหนังสือมาเกณฑ์หัวเมืองต่าง ๆ รวมทั้งเมืองกาฬสินธุ์ ให้จัดหาควายเมืองละ 5 - 6 ตัว จะเป็นตัวผู้หรือตัวตัวเมียก็ได้ เพื่อส่งลงไปกรุงเทพฯ นอกจากนั้นยังได้ส่งมหาดเล็ก ออกมาหาซื้อเพิ่มเติมได้อีก 23 ตัว ครั้งนี้ได้บอกไว้อย่างชัดเจนว่า เพื่อเอาไปทำนาที่ทุ่งแสนแสบ² ถึงกระนั้นแรงงานควายที่ไ้รับก็ยังไม่เพียงพอ จะเห็นได้จากการที่ราชสำนักกรุงเทพฯได้ประกาศอย่างเป็นทางการ ให้หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกส่งควายแทนผลเร็วส่วยไ้³ โดยคิดค่าธรรมเนียมราคาควายที่ซื้อขายกันในท้องถิ่น ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2402 ปรากฏราคาดังนี้.

ควายตัวผู้กรรจ เป็นเงินราคาตัวละ 2 ตำลึง หรือ 8 บาท

ควายตัวผู้รุ่น เป็นเงินราคาตัวละ 1 ตำลึง 2 บาท หรือ 6 บาท

¹ ทวีศิลป์ สิวัดนะ "การบลิทและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ (พ.ศ. 2411 - 2475)". (วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 37 - 39.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 104 หนังสือพระราชเสนาถึงเจ้าเมืองกรมการ 10 เรื่อง

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1220 เลขที่ 191 ร่างตราทบบเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองสระบุรี เมืองเขมราช และเมืองอื่น ๆ

หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 215 บอกรเมืองเขมราชเรื่องพระศรีสุรา กรมการบอกส่งกระบือแทนผลเร็วส่วย.

กายตัวเมียฉกรรจ์ เป็นเงินราคาตัวละ 1 ตำลึง 1 บาท หรือ 5 บาท
 กายตัวเมียรุ่น เป็นเงินราคาตัวละ 3 บาท.¹

เมื่อทางราชสำนักกรุงเทพ เปิดโอกาสให้สามารถส่งควายแทนผลเร็วได้ เช่น
 นี้มีเป็นความต้องการที่ค่อนข้างจะสอดคล้องกันทั้งฝ่ายราชสำนักกรุงเทพเองที่ต้องการ
 แรงงานควาย และยังเป็นทางออกให้แก่หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกที่ต้องลดการ
 ค้ำส่งลงไป เพราะในขณะนี้ แพจะไม่ม่เมืองใดเลยที่ไม่คิดค้ำส่งทั้งยังค้ำเมืองละ
 หลาย ๆ จำนวนงวตอีกด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการปลดเปลื้องภาระดังกล่าวหลาย ๆ หัว
 เมืองจึงได้ระดมส่งควายลงไปเป็นส่วยแทนผลเร็วเป็นอันมาก จากเอกสารที่รวบรวมได้
 ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2402 หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก 30 หัวเมือง ได้ส่งควาย
 ลงไปกรุงเทพถึง 4,273 ตัว คิดเป็นเงิน 324 ชั่ง 5 ตำลึง 3 บาท
 [25,943 บาท]² หรือคิดเป็นผลเร็วหนัก 1,297 หาบ 9 ชั่ง

หัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นทั้ง 4 เมืองนั้น ในช่วง พ.ศ. 2400 ก็ยัง
 ค้ำส่งอยู่เมืองละ 2 จำนวนปี ได้แก่เมืองภูแล่นช้าง เมืองท่าซอนยาง และเมือง
 แสงบาดาน ส่วนเมืองกุคสินนารายณ์ข้างใต้ยัง งวตเดียว แต่เมืองกาฬสินธุ์ไม่ค้ำเลย³
 ทั้งนี้เมืองภูแล่นช้าง เมืองท่าซอนยางและเมืองแสงบาดาน จึงได้จัดซื้อควาย 20 ตัว
 ตัวละ 2 ตำลึง รวมเป็นเงิน 2 ชั่ง ส่งลงไปแทนผลเร็วส่วยในงวตปี พ.ศ.
 2401⁴ ซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่ส่งควายแทนผลเร็วส่วยจำนวนน้อยกว่าเมืองอื่น ๆ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 213 บัญชีส่วยกระบือเจ้า
 เมืองและท้าวเพี้ยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกส่งกระบือแทนผลเร็วส่วย.

² เรื่องเดียวกัน.

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 212 บอกรับส่งส่วยเร็วเมือง
 กาลสิน.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

เพราะว่า ในขณะเดียวกันเมืองไชยบุรีซึ่งควายถึง 101 หัว เมืองเขษุม 150 หัว เมืองสกนทร 150 หัว เมืองเขมรราชสง 171 หัว เมืองสุวรรณภูมิ สง 161 หัว เป็นต้น¹

อย่าเฝ้าติดตาม หัวเมืองกาสินธุ์ก็ได้ส่งสำนักรักษาตั้งแต่ พ.ศ. 2394 โดย ทิศอัคราเลกละ 1 ทะนาน แต่แบ่งเป็นส่วยผลเร็วครึ่งหนึ่ง ส่วยน้ำรักรครึ่งหนึ่งเรื่อยมา จนถึง ปี พ.ศ. 2404 ทางราชสำนักกรุงเทพก็มีสารตรามาถึงหัวเมืองกาสินธุ์และหัวเมืองอื่น ๆ อีกรวม 10 เมือง เพื่อให้จัดซื้อน้ำรักรแทนส่วยผลเร็ว²

พอถึงปี พ.ศ. 2407 ทางราชสำนักกรุงเทพ ก็มีสารตรามาถึงหัวเมืองกาสินธุ์ และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกอื่น ๆ อีกรวม 19 หัวเมือง เพื่อให้จัดซื้อช้างและม้า ส่งแทนส่วยผลเร็ว โดยให้เหตุผลว่า

... ส่วยผลเร็ว เงินส่วยค่าง เมืองละหลายจำนวน แต่ก่อนแต่งข้าหลวงขึ้นมา เรง ที่เรงไม่ได้ก็จะต้องเอาตัวลงไปชำระเรงส่วย ณ กรุงเทพ ได้รับความเคียดคร้อน ทรงพระราชดำริเห็นว่า ลางเมืองที่ไปชำระเรงค่างก็ให้ไปแทรกโพนหาช้างมาเลี้ยงไว้ ลางเมืองที่ไม่มีช้างค่างค่าง ก็ให้ไปเที่ยวซื้อช้างมา มาเลี้ยงไว้ให้ชุกชุม ช้างพลายทั้งสูง 4 - 5 ศอก ม้าสูง 2 ศอกถึง 2 ศอกคี่พิเศษ ก็เป็นของทองพระราชประสงค์ ... ส่วยนั้นจะเรงเอาแต่เงิน ๆ ที่เมืองลาวก็จะน้อยไป ที่ไม่มีเงินก็จะต้องเอาบุตรพรยาไปขายเอาเงินมาส่งส่วยจะพากันได้รับความเคียดคร้อนมากไป...³

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1221 เลขที่ 213 บัญชีส่วยกระบือแทนผลเร็ว.๗

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1223 เลขที่ 329 ร่างตราตอบรับส่วยเร็วเมืองไชยบุรี เมืองกาลสิน

³ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1226 เลขที่ 312 ร่างสารตราถึงเมืองกรุงเทพฯ สระบุรี ฯลฯ

การแก้ปัญหาการคลังช่วยค้ำชูการส่งข้าหลวงขึ้นมาเร่งรัดข้าง อนุญาตให้ส่งเงิน
 แทนข้าง ส่งน้ำรักรแทนข้าง ส่งควายแทนข้าง ตลอดจนส่งข้าง น้ำแทนข้างเหล่านี้ เป็น
 เครื่องสะท้อนให้เห็นถึงสถานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่น โดยเฉพาะเจ้าเมืองโค
 เป็นอย่างดี ว่าไม่อยู่ในฐานะที่จะปลดเปลื้องภาระการส่งส่วยที่ติดค้างสะสมมาให้หมดไป
 ได้เลยในปี พ.ศ. 2409 เมืองภูแล่นช้าง เมืองท่าซอนยาง เมืองแซงฆากานและเมือง
 กุคคิมนารายณ์ ยังคงส่งเมืองละ 2 จำนวนปีเศษ ๆ แต่เมืองกาฬสินธุ์ ซึ่งไม่เคย
 ค้างส่งมาก่อนกลับติดค้างถึง 5 จำนวนปี¹ ความเดือดร้อนของประชาชนตลอดจนถึง
 ผู้นำท้องถิ่นเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้น เพราะไม่มีเงินทองหรือสิ่งของสำหรับส่งส่วย จึงพยายาม
 แสวงหาทุกวิถีทาง เพื่อค้ำจุนฐานะทางเศรษฐกิจของตนเองด้วย เช่น เจ้าเมือง
 ท่าซอนยาง และเจ้าเมืองสหัสขันธ์ ส่งท้าวเทียบกรมการเมืองไปเรียกเก็บส่วยจากตัวเล็ก
 ถึงเมืองคำเกิด เมืองคำมวน พอมาถึงกลางทางกลับยกพวกเข้าตีชิงส่วยของอีกฝ่ายหนึ่งไป²
 ส่วนเจ้าเมืองภมลาไสย ก็ถึงกับดำเนินกิจการส่งวัวควายลงไปขายในที่ราบภาคกลาง³ แต่
 สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างคาดไม่ถึง ซึ่งชี้ให้เห็นความเดือดร้อนของราษฎรได้แก่การขโมยวัว ควาย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ก. 1228 เลขที่ 252 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยาไชยสุนทรเจ้าเมือง อุปฮาทราชวงษ์ราชบุตร เมืองกาฬสินธุ์, เจ้าภูแล่นช้าง, เจ้าเมืองท่าซอนยางเจ้าเมืองกุคคิมนารายณ์ และเจ้าเมืองแซงฆากาน.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ก. 1229 เลขที่ 281 ร่างทราน้อย เจ้าพระยาภูธราภัยฯ ถึงพระยาไชยสุนทร เจ้าเมืองกาฬสินธุ์ ให้ชำระคดีสินความผู้ร้ายมีชื่อแย่งชิงเงินตราและสิ่งส่งส่วยของหลวงให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว.

³ หสข. หมายเหตุ ร.5 มัทธิไพบ เลขที่ 3408 มัคที่ 150/7 หนังสือถึงเมืองกรมฉิล รายงานข่าวพระราชมุนีบริหาร

ข้างมา ซึ่งมีมากในหัวเมืองทลสาไสย เมืองทตมพและเมืองสุรินทร์¹ แม้แต่ควายที่
ส่งเป็นส่วยแทนผลเร็วของเมืองสุวรรณภูมิในวคปี 2411 ก็ยังถูกปล้น² ส่วนที่เมือง
ทลสาไสยราษฎรราว 70 คน ได้รวมกับปล้นเงินส่วยของหลวงที่เก็บไว้ที่บ้านอุปฮาด³
ครั้งนี้เป็นต้น เหตุการณ์ทางสังคมเช่นนี้ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในหัวเมืองกาฬสินธุ์ และ
หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

อย่างไรก็ตาม ทางราชสำนักกรุงเทพ คงจะมองเห็นปัญหาดังกล่าวเช่นกัน
มาตรการหนึ่งที่ราชสำนักกรุงเทพ นำมายังหัวเมืองเพื่อป้องกันและลดคดี เสวามเกี่ยวกับการ
ลัก - ปล้น วัวควาย ก็คือ การประกาศให้ทำทัฬหีรูปพรรณสัตว์ในปี พ.ศ. 2406 ดัง
ข้อความตอนหนึ่งว่า "ถ้าผู้ร้ายลักเอาโค กระบือ ไปก็จะขายจำนำแก่ผู้ใดก็ได้ คุ้มไม่
มีตัว โจรผู้ร้ายก็จะคอยน้อยลง ..." ⁴ แต่ประกาศดังกล่าวคงไม่ได้รับความร่วมมือ

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 265 ร่างตราข้อยเจ้าพระ
ยาภูธรราชภัยถึงเจ้าเมืองชมตเรื่องให้ชำระความผู้ร้ายปล้นกระบือ

หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 152 คัดบอกหัวเมืองเรื่อง
ความผู้ร้ายลักกระบือ

กจข. ร.5 ม.2. 12 ก/1 ทลสาไสย

กจข. ร.5 มท. เล่ม 16 เลขที่ 55 หน้า 158.

² หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 117 คัดบอกอุปฮาดและ
ท้าวเพี้ยเมืองสุวรรณภูมิ บอกเรื่องผู้ร้ายปล้นกระบือแทนส่วยเร็วที่นำลงมาส่งและเรื่องโจร
ผู้ร้ายชุกชุม

³ กจข. ร.5 น.2. 12/1 - 3 โฉมอกเมืองทลสาไสย

⁴ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 143 หนังสือพระอินทราธิ-
บคี่ เรื่องทำทัฬหีรูปพรรณโค กระบือ.

จากราษฎร เจ้าของวัว - คายนัก เพราะมีการประกาศให้ทำตัวพิมพ์รูปพรรณ โค กระบือ ออกมาบังคับใช้หลายครั้ง เช่นพระราชบัญญัติจัดตัวพิมพ์รูปพรรณ โค กระบือ จ.ศ. 1238¹ ประกาศเพิ่มเติมขอพระราชบัญญัติลงวันอังคาร แรม 12 ค่ำ เดือน 5 ปี ฉลุพศก จ.ศ. 1238 (พ.ศ. 2420) ฉบับหนึ่ง ประกาศเพิ่มเติมขอพระราชบัญญัติ โค กระบือ ลงวันศุกร์ แรม 1 ค่ำ เดือน 6 ปีชาล สัมฤทธิศก (พ.ศ. 2421) และ พ.ศ. 2428³ อีกฉบับหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็นการเร่งรัดและบังคับให้ราษฎรนำวัว คายไปทำตัวพิมพ์รูปพรรณ แต่เนื่องจากความยุ่งยากในการปฏิบัติและราษฎรจะต้องเสีย ค่าทำตัวพิมพ์ วัวตัวละ 1 เพื่อองคายนตัวละ 1 สลึง⁴ ซึ่งเป็นภาระอย่างใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน และตามปรกติแล้วหลังถูกรูการทำนา ชาวบ้านจะ "ปล่อยวัว ปล่อย คาย" ให้ออกหากินหญ้าหรือท้องที่เขาคามใจ ถึงเวลาก็กลับเข้าคอกเอง แขนงตัว อาจจะไม่เคล็ดเข้าป่าไปเป็นครั้งคราว ซึ่งอาจจะทำให้คนเข้าใจผิดว่าเป็นวัวป่า คาย ป่า⁵ พวกพรานอาจจะยิงเอาเนื้อหนังมาขายอันอาจจะเป็นทางหนึ่งให้วัว คาย

¹ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 143 หนังสือพระอินทราธิ- บดี เรื่องทำตัวพิมพ์รูปพรรณ โค กระบือ.

² กจข. ร.5 มท. เล่ม 14 จ.ศ. 1240 เลขที่ 53 หน้า 136 - 139 ถึง เจ้าเมืองกรมการ 63 เมืองว่าคายนเพิ่มเติมขอพระราชบัญญัติ โค กระบือ จ.ศ. 1240.

³ กจข. ร.5 มท. เล่ม 28 จ.ศ. 1247 เลขที่ 13 หน้า 43 - 44 ถึงเจ้า เมืองกรมการ 65 เมือง ประกาศเพิ่มเติมขอพระราชบัญญัติ ข้างมา โค กระบือ จ.ศ. 1247

⁴ หสข. หมายเหตุ ร.4 จ.ศ. 1225 เลขที่ 143 หนังสือพระอินทราธิ- บดี เรื่องการทำตัวพิมพ์รูปพรรณ โค กระบือ.

⁵ ลักษณะเช่นนี้ ชาวบ้านเรียกว่า "วัวป่า คายป่า"

หาย ซึ่งการมีตัวพิมพ์พรรณ ก็ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการป้องกันแต่อย่างใด และสิ่งที่
 ยืนยันถึงธรรมเนียม ในการปล่อยวัว ควายในฤดูแล้ง ตลอดจนการไม่เอาใจใส่กับการ
 ทำตัวพิมพ์พรรณ ก็คือ เมื่อพระวิภาคย์ภูวดล (James McCarthy) เจ้า
 กรมแผนที่คนแรกของกรุงเทพฯ ออกสำรวจเพื่อทำแผนที่ในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
 ออก พอมารถึงบริเวณเมืองพุทไธสง ในปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2427 ได้บันทึก
 ไว้ก่อนหนึ่งว่า

... ภายที่เห็น มีผู้นอกว่าเป็นควายป่า มันเข้ามาใกล้ค่ายพักของเราตอน
 บ่าย ๆ เราพากันออกมาล้อมล่า ฟันแทงตีใหญ่ ภายเกรงว่ามันจะพุ่งเข้าใส่ ลี -
 โอนโนแวนส์ เป็นผู้อยิงล้มลงตัวหนึ่งในระยะ 30 หลา และพวกหนุ่ม ๆ ก็พากันตีใจ
 เอิกเกริกที่ได้อาหารเนื้อสด อยากรักก็ เจ้าสัตว์พวกนี้จะเรียกว่าสัตว์ป่าก็ได้ แต่
 ในความหมายที่ว่ามันไม่มีเจ้าของแน่นอนและถูกปล่อยให้ท่องเที่ยวไปตามใจเท่านั้นเอง
 ถ้ามีการเก็บเกี่ยวมากเป็นพิเศษ มันก็จะถูกนำมาใช้งาน ดังนั้นจึงออกจะเป็นเรื่องตลก
 ที่เอาเข้าจริง เราอาจจะไปล่าเอาสัตว์เขื่อง ๆ เข้า แหมไม่มีทางจะรู้เสียด้วย
 ว่าจะต้องชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ใคร ...¹

การที่ชาวบ้านปล่อยวัวควายในหน้าแล้ง และยังคงปฏิบัติเรื่อยมาได้นั้น เพราะวัว
 ควายไม่หาย แต่พอควายเริ่มสามารถส่งแทนผลเร็วช่วยได้ทำให้ความเค็มเค็มมีราคาขึ้นความ
 อัดคักขาดแคลนของผู้คนในท้องถิ่นก็อาจจะเป็นส่วนประกอบให้เกิดการลัก - ปล้นควายกันขึ้น
 ในหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นตลอดจนเมืองกมลาไสย และเมืองเสลภูมิก็มีผู้ -

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พระวิภาคย์ภูวดล "บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม" ร.อ.หญิงสุมาลี
 วีระวงศ์ แปล. วารสารแผนที่ฉบับพิเศษ (กรกฎาคม 2524 - มิถุนายน 2526), หน้า 71

รายชุกชุมในคดีสักวี่ ภาย มีทั้งกล่าวหาว่าพวกกุลาสักวี่ - ภาย ช้างม้า ก็มี¹ หรือ พวกโจรสลักแล้วเอาไปขายให้พวกกุลาคี่² และเมื่อเอย์มอนิเยร์ (Aymonier) ชาวฝรั่งเศสเดินทางมาถึงเมืองกุดสิมนารายณ์ เมื่อ พ.ศ. 2427 ใ้บันทึกไว้ว่ามีโจร ชุกชุมและมีการปล้นกันอยู่เสมอ³

ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นกับประชาชนนอกจากการปล้น การลักขโมยวัว ภาย แล้วการเรียกเก็บส่วยก็สร้างความเดือดร้อนแก่ประชาชนอยู่เสมอ ถึงแม้ว่าสำนัก จะ เรียกเก็บจากหัวเมืองโดยคิดอัตราคนละ 2 บาท เฉพาะสองในสามของเลขเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัตินั้นเจ้าเมืองกรมการ เมืองมักจะไม่ยอมออกเก็บผลเร็วตามฤดูกาลราว เดือน 8 - 11 โดยไม่กำหนดว่าจะเก็บเลขคนละกี่หรือไม่ ส่วนการเรียกเก็บเป็นเงิน ก็จะไม่เรียกเก็บจากไพร่พลเกือบทุกประเภท หรือแล้วแต่นโยบายหรือสถานการณ์เฉพาะ หน้าของแต่ละเมือง เมืองใดไม่ค้างส่วยมาก ก็อาจจะเก็บตามอัตราที่กำหนดไว้และหัก ไว้ใช้ในกิจการในเมืองของตนตามสมควร แต่ในสถานการณ์ที่แต่ละหัวเมืองค้างส่วยเป็น จำนวนมาก จึงทำให้เรียกเก็บจากประชาชนมากขึ้น เอย์มอนิเยร์ ชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาในเขตแขวงหัวเมืองการลินจู้ในปี พ.ศ. 2427 ใ้บันทึกไว้ว่า เมืองเสลฎี ซึ่ง ขึ้นกับเมืองกมลไสยเก็บจากเลขคนละ 2 บาท 2 สสิ่ง เก็บจากคนโสดคนละ 1 บาท และที่เมืองกุดสิมนารายณ์เก็บจากเลขคนละ (แต่งงานแล้ว) คนละ 3 บาท

¹ กจร. ร.5 มท. เล่ม 16 จ.ศ. 1240 - 1241 เลขที่ 145 หน้า 315 - 316 เมืองสุรินทร์ให้ส่งตัวผู้ร้าย ลักข้างเมืองกำปาลาไศรย

² กจร. ร.5 ม 2. 12 ก/1 กมลไสย กอเวทปอลเตน เรื่องความคำออง ในวังคัมฉักตย ทว่าเจ้าเมืองกรมการเมืองกำปาลาไสย จับตัวคำอองมาเขียน.

³ Aymonier Mission Etienne, Voyage dans Le Laos .T.I
p. p. 228, 229

คนชราคนละ 2 บาท คนโสดคนละ 1 บาท¹ ส่วนในเมืองกาฬสินธุ์ช่วงปี พ.ศ. 2420 สมัยพระยาไชยสุนทร (หนู) พบหลักฐานว่า ชาวเมืองอยู่ด้วยกันที่มีครุภักดิ์ เรียกเก็บจากผู้ชาย 4 บาท เก็บจากผู้หญิง 2 บาท² ส่วนที่เมืองแซงฆากานไนปี พ.ศ. 2421 พระศรีสุวรรณ (พก) เจ้าเมืองเรียกเก็บจากตัวเลขและหัวเพี้ย ใน กองเพี้ยเมืองกลาง คนละ 3 บาทห่าง 4 บาทห่าง³ จากหลักฐานดังกล่าวนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงความเคียดแค้นของประชาชนอย่างเห็นได้ชัด ในขณะที่เจ้าเมืองกรมการเมืองก็พยายามแสวงหาช่วยเพื่อส่งเกราะสำนึกกรุงเทพ เมื่อเรียกเก็บไม่ได้บางครั้ง หัวเพี้ยกรมการเมืองหน้าทีเรียกเก็บช่วย ต้องใช้วิธีข่มขู่ บังคับ เพื่อให้ได้เงินทองสิ่งของ เช่น ไนปี พ.ศ. 2415 พระราชภูรบริหาร (เกษ) เจ้าเมืองกมลาไสยกล่าวฟ้องว่า อุปฮาด (เพ็ญ) เมืองแสน เมืองจันทน์ เมืองกาฬสินธุ์ มาจับเอาหัวอุปฮาด เพี้ยแก้วมาเมืองเพี้ยพระวิเศษ และคนอื่น ๆ อีกหลายคนจากบ้านแก้วขาว ซึ่งเป็นเขตแขวงเมืองกมลาไสย ใส่ชื่อคา บุ๊กเท้า บุ๊กเฉว ไทหวายเขียนตีคนละ 15 ที่ จนได้เงินไป 4 ซึ่ง 2 คำถึง [328 บาท]⁴ หรือในปี พ.ศ. 2421 เลกในกองหัวราชวงษ์เมืองภูแล่นช้าง ซึ่งตั้งอยู่บ้านนาคู ขอแยกตัวไปขึ้นกับเมืองกาฬสินธุ์ ถูกหัวเพี้ยกรมการเมือง

¹ Aymonier Mission Etienne, Voyage dans Le Laos, T.I, P.p.223, -228.

² หสธ. หมายเหตุ ร.5 บัญชีใหม่ เลขที่ 3092 (มคที่ 143/35) คัดลอกเมืองกมลาไสย 10 ฉบับ ว่าด้วยความหลายเรื่อง

³ กจร. ร.5 มท. เล่ม 14 จ.ศ. 1240 เลขที่ 184 หน้า 439 - 440 เมืองภูแล่นช้าง คอยส่งเงินแทนผลเร็ว.

⁴ หสธ. หมายเหตุ ร.5 บัญชีใหม่ เลขที่ 3557 (มคที่ 154/7) คัดลอกเมืองกมลาไสย เรื่องราชวงษ์กลาโหม อุปฮาดเมืองกาฬสิน

ภูแล่นช้าง ซึ่งขอขึ้นกรุงเทพฯ กศซึ่งมเหง โดยมีหอกคยาไซ่ทราน และชื่อคาไปข่มขู่
 ว่าถ้าไม่ให้จะหาเสีย เมื่อเก็บเงินจากท้าวเสีย คนโสด คนฉกรรจ์ คนชรา คนพิการ
 ตลอดจนคนอายุน้อย (รุน, แลน) ได้ 2 ชั่ง 6 ตำลึง 3 บาท [187 บาท]
 แล้วยังให้หาไพร่โลจิมเบ็คโก ของชาวบ้านนาญเสียอีก¹ หรือฉางครั้งเจ้าเมืองยัง
 ได้กศซึ่งมเหงเอาเงินกับราษฎร เช่น พระประชาราฆบาล (อุปฮาด บัวเมืองกมลาลัย)
 เจ้าเมืองสหัสขันธ์ จนถึงกับถูกถอดออกจากตำแหน่งกิงลาวแล้ว หรือเจ้าเมืองเสลภูมิ
 กศซึ่งเอาเงินกับราษฎรจนต้องถูกบังคับให้คืนเงินแก่ราษฎร² เหล่านี้เป็นต้น

เมื่อกรมการเมืองเก็บเงินส่วยได้แล้ว ก็ให้นำส่งเจ้าเมือง เพื่อส่งเป็นส่วยส่ง
 ลงไปยังราชสำนักกรุงเทพฯ โดยปกติแล้วจำนวนส่วยที่ชาวกวางหรือไม่ว่าเพียงพอกตามกำหนด
 นั้น นอกจากจะเรียกเก็บจากราษฎรได้ไม่ครบอันเนื่องจาก สภาพธรรมชาติ เจนเรวไม่
 ดึกดูลูก น้ำท่วมฝนแล้ง และการอพยพหลบหนีของราษฎร ตลอดจนโชนสังกัด ซึ่งก่อให้เกิด
 เกิดความยุ่งยากในการติดตามเก็บส่วยและหักโชนบ้างก็แล้ว ก็เกิดจากเจ้าหน้าที่ผู้เป็น
 กลไกของรัฐเอง เช่นรวบรวมมาไว้แล้วรักษาไม่ถึ ถูกโจรปล้นฆ่าหรือนำไปใช้ส่วนตัว
 เสียเองบ้าง ซึ่งหลักฐานพวกนี้แทบจะหาไม่ได้ แต่อย่างน้อยก็เคยปรากฏว่ากรมการ
 ท้าวเพี้ยเมืองกันทรวิไชย เคยนำไปใช้ส่วนตัว ดังข้อความที่หาพบเห็นไว้ ในปี พ.ศ.
 2430 ฉบับหนึ่งว่า

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจช. ร.5 มท. เล่ม 14 จ.ศ. 1240 เลขที่ 25 หน้า 83 - 85 เมือง
 กาลสินตอมรายเลขเมืองภูแล่นช้างสมัครขึ้นกับเมืองกาลสิน.

² กจช. ร.5 มท. เล่ม 27 จ.ศ. 1246 เลขที่ 102 หน้า 198 - 202
 ถึงหลวงภักดีมงคลข้าหลวงเมืองอุบลฯ ก็ว่าด้วยไค้ชำระเงินรายที่เจ้าเมืองเสลภูมิเอา
 เงินกับราษฎร คืนให้กับราษฎรไป.

... วันอาทิตย์ แรม 3 ค่ำ เดือนยี่ จุลศักราช 1249 ปีกุเนนพศก ...
 เงินส่วย ซึ่งเก็บจากท้าวเพี้ยบ้านแก้ง เขาไปชื้อยาเงิน 3 ตำลึง
 เงินส่วย ซึ่งเก็บจากท้าวเพี้ยบ้านหนองก้อ บ้านโนน เขาไปชื้อยาเงิน 4 ตำลึง
 จากท้าวเพ็อง ทากลาง เขื่อนค้อ และบ้านอื่น ๆ [อีกรวม 7 บ้าน]
 เมืองแสนเก็บเขาไปชื้อยาเงิน 1 ชั่ง 1 ตำลึง [84 บาท]
 เขาไปเสนไป เสียครั้งที่ 1 2 ชั่ง 10 ตำลึง [200 บาท]
 เสียครั้งที่ 2 1 ชั่ง 10 ตำลึง [120 บาท]
 เสียครั้งที่ 3 15 ตำลึง [60 บาท]
 เสียครั้งที่ 4 10 ตำลึง [40 บาท]
 เสียครั้งที่ 5 1 ชั่ง 4 ตำลึง [96 บาท]
 เขาไปแดงเมียบ 1 ชั่ง 10 ตำลึง [120 บาท]
 เขาไปชื้อเหล้า, ชื้อหมูและวัวราทิน 6 ตำลึง [24 บาท]

หากพิจารณาถึงจำนวนส่วยที่ค้างของหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองขึ้นในวงหลัง
 ปี พ.ศ. 2400 เป็นต้นมา ปรากฏว่า หัวเมืองกมลาไสยนั้นออกจะฉิบพริกไป กล่าว
 คือค้างอยู่ถึง 13 จำนวนปี เพราะปรากฏว่าในการส่งส่วยในปี พ.ศ. 2433 แท้กลับ
 เป็นการส่งไปเพื่อใช้ค้างในงวดปี พ.ศ. 2420, 2421 เรื่อยมา² ทั้งนี้เมืองกมลา-
 ไสยใค้อ้างเหตุผลว่า เงินส่วยเก็บได้หลายงวดแล้ว แต่เจ้าเมืองกรมการเมืองกำลังติด
 ราชการทัพอยู่ แล้ว เจ้าเมืองลงไปช่วยราชการอยู่กับพระยามหาอำมาตย์ ที่เมืองนครจำ-

¹ กจข. ร.5 ม.2. 12 ก/2 กาฬสินธุ์

² กจข. ร.5 ม.2. 12 ก/3 กมลาไสย 7 เมษายน ร.ศ. 109.

ปากก็ จึงยังไม่ได้นำส่งกรุงเทพฯ เงินช่วยเหลือที่เก็บไว้ที่บ้านอุปฮาด (บัว) ถูกคนร้ายปล้นไป¹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความตกต่ำทางบ้าน เศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่นตลอดจนราษฎรอย่างเห็นได้ชัด ราษฎรพยายามหาวิธีหาร หลีกเลี้ยงการเสียเงินช่วยเหลือที่ค่อนข้างจะหายากด้วยการ โอนสังกัดไปเมืองอื่นบ้าง หลบหนีบ้าง และจากการสังเกตจำนวนพระภิกษุสามเณรในระยะเวลาต่อมาปรากฏว่ามีเป็นจำนวนมาก จึงน่าจะเชื่อว่ามีสิ่งที่จะหลุดออกจากกรรมไพบูลย์ก็คือการออกบวช แต่สำหรับเจ้าเมืองกรมการเมือง เริ่มปรากฏว่ามี การแต่งงานระหว่างพ่อค้าจีนกับลูกสาวเจ้าเมืองกรมการเมืองหรือเจ้าเมืองแต่งงานกับลูกสาวพ่อค้าจีน ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งที่จะพ่วงฐานะทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้นำท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีความพยายามที่จะเปิดมณฑลการพนันแก่ทางราชการสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้โหมงคเสียโดยให้เหตุผลว่า "หัวเมืองลาวเขมรฝ่ายตะวันออก ซึ่งเป็นเมืองเล็กน้อย ราษฎรเป็นคนป่ากบคง ชักสเบาจน แลไม่รู้เท่าทันชั้นเชิงคนที่คิดล่อโกงในการเล่นการพนันต่าง ๆ นั้นโดยมาก ไม่ทรงพระกรุณาโปรดที่จะให้มณฑลเบี่ยงการพนันในหัวเมืองนั้น ๆ " ²

การตั้งเมืองใหม่ เพื่อเบี่ยงรวิวารของตน หรือตั้งเมืองใหม่เพื่อเพิ่มทุนสถานะทางการเมือง และเศรษฐกิจของตน เป็นแนวทางหนึ่งที่กลุ่มผู้นำท้องถิ่นมักปฏิบัติกันอยู่เสมอ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2426 ทางราชการสำนักกรุงเทพฯ เริ่มมองเห็นความวุ่นวายยุ่งยากที่ตามมาจากการตั้งเมือง จึงมีนโยบายงดการตั้งเมืองใหม่ โดยให้เหตุผลว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ กจร. ร.5 ม 2. 12 ก/3 ฅลาไสย 7 เมษายน ร.ศ. 109.

² กจร. ร.5 มท. เล่ม 27 จ.ศ. 1246 เลขที่ 102 หน้า 198 - 202 ถึงหลวงภักดีณรงค์ ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี.

แกก่อนเจ้าเมือง อุพหาค วรรณงษ์ ราชบุตร มีใบบอกขอตั้งเมืองขึ้นใหม่ขอตั้ง
เจ้าเมือง อรรคหาค อรรควงษ์ ท้าวเพ็ญลงไป ณ กรุงเทพมหานครได้โปรดเกล้าฯ ให้
มีตราตั้ง เป็นเมืองขึ้นไปหลายบ้านหลายเมือง ก็มีแต่ความ อวิวิชาติ แย่งชิงตัวเส
แลเขตรขวาง บ้านเมืองกันเนื่อง ๆ บ้านเมืองหาเรียบร้อยคั่งแกก่อนไม่ ทั้งส่วยของ
หลวงก็ขาดค่างมาก ...¹

กรณีแรกที่การขอตั้งเมือง ถูกทางราชสำนักกรุงเทพฯ ยับยั้งคืออรรคหาค และ
ท้าวชิตยะ เมืองสหัสขันธ์ ซึ่งขึ้นกับเมืองกบลาไสย ได้ขอแยกตัวไปตั้งอยู่บ้าน โพนดิมขอขึ้น
กับเมืองขอนแก่น พระนครบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่น จึงขอตั้งบ้านโพนดิม เป็นเมือง
ซึ่งทางราชสำนักกรุงเทพฯ ก็ได้ยับยั้งด้วยเหตุผลดังกล่าว²

พอลถึง พ.ศ. 2428 ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ส่งหลักเกณฑ์การขอตั้งเมืองใหม่
มายังหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีใจความตอนหนึ่งว่า "เมืองที่จะตั้งขึ้นใหม่นั้นเพราะ
เหตุว่าที่หมู่บ้านตำบลใดมีคนมากสืบหลังคาเรือน หาลิมหลังคาเรือนขึ้นไป แคร่ระยะห่างกับ
เมืองใหญ่ ฤาเมืองขึ้น ซึ่งมีศาลชำระความหลายคืน หรือเขลยมากด้วยกัน มีผู้คนมากสม-
การตั้งเป็นบ้านเป็นเมืองได้"³ นอกจากนี้ยังได้ระบุถึงลักษณะที่ไม่ควรตั้งเป็นเมืองไว้หลาย
ประการ ซึ่งยังยลให้การตั้งเมืองมีแนวโน้มลดลงและเลิกไปในที่สุด

¹ กช. ร.5 มท. เล่ม 25 จ.ศ. 1245 เลขที่ 31 หน้า 81 - 82 เมือง
ขอนแก่นทอมส่งเงินแทนผลเรวกองนอก ก็ขอตั้งบ้านโพนดิมเป็นเมืองขึ้นกับเมืองขอนแก่น

² เรื่องเดียวกัน

³ กช. ร.5 ม 57/29 รมพหลลาท้าว พระบรมราชาหวาพระราชทานแก่เจ้า
ยุติธรรมธรเจ้านครจำปาศักดิ์ ร.ศ. 104.

ทางด้านการสักเลกที่ถือว่ามีความสำคัญต่อการเก็บส่วยและการตั้งเมืองการโอน
 สังกัดนั้น หลังจากเจ้าพระยาเก่าแห่งสงคราม (แก้ว) เจ้าเมืองนครราชสีมาได้เป็น
 แม่กองขึ้นมาสักเลกในช่วงปี พ.ศ. 2402 - 2407 แล้วมีกฎหมายที่ยังสืบสวนนาย
 อยู่ทั้ง ๆ ที่ในหลักการมุ่งขจัดปัญหาที่ ทั้งยังเกิดการโอนสังกัดอย่างมากจนเป็น
 สาเหตุสำคัญ ประการหนึ่งที่ทำให้ส่วยต้องขาดก่งเป็นอันมาก เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วง
 เปลี่ยนรัชกาลใหม่ มาเป็นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ปรากฏ
 ว่าได้มีการส่งเจ้าหลวงขึ้นมาสักเลกในหัวเมืองกาฬสินธุ์และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
 เมืองโคเลย จนกระทั่งถึงปลายปี พ.ศ. 2420 ทางราชสำนักกรุงเทพฯจึงได้ส่ง พระ
 ยามหาอำมาตย์ (จีน) ขึ้นมาทำบัญชี สำนะโนครวัในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกโดย
 ตั้งทำการอยู่ที่เมืองยโสธร แต่คงไม่ครบคลุมไปหลายหัวเมืองนักเพราะไม่ปรากฏความ
 เปลี่ยนแปลงในค่านจำนวนส่วยและเลกในหัวเมืองอื่น ๆ นอกจากหัวเมืองยโสธรเอง¹

พอถึงปี พ.ศ. 2425 ทางราชสำนักกรุงเทพฯได้ส่งพระยาตรีสิงหนเทพ (หฺร่น)
 ต่อมาได้เป็นพระยามหาอำมาตย์ ขึ้นมาเป็นเจ้าหลวงรักษาราชการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
 ตั้งทำการอยู่ที่เมืองนครจำปาศักดิ์² ในระหว่างนี้ เลกหัวเมืองต่าง ๆ มีการ
 ขอโอนสังกัดกันอย่างมากหมายท่าความยุ่งยากด้านการปกครอง และการเก็บส่วยอยู่เสมอ
 เหตุนี้เองเป็นแรงผลักดันให้ทางราชสำนักกรุงเทพฯหาทางแก้ไข เพราะปรากฏว่าในปลายปี
 พ.ศ. 2427 ได้มีประกาศมายังเจ้าเมืองกรมการเมือง 42 หัวเมือง ให้ทำบัญชี
 สำนะโนครวั ให้เรียบร้อยในจำนวนนี้มีเมืองภูแล่นช้าง เมืองกาฬสินธุ์และเมืองกมลลา-
 ไสย รวมอยู่ด้วย ใจความและแนวทางในการปฏิบัติได้ระบุไว้ว่า

¹ กจร. ร.5 มท. จ.ศ. 1240 เลม 15 หน้า 123 - 124 สารตราเจ้า
 พระยาจักรี

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 319 - 320

... ในแผ่นดินปัจจุบันทรงพระราชดำริเห็นว่า จะโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงขึ้น
มาตั้งกองตักเลข ก็จะเป็นเหตุให้เจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยราษฎรไต่ความเดือด
ร้อนต้องเสียหาคู่ ทองเงิน แกชาหลวงกองตัก นิดจากห้องทรงข้างคั้นนั้นโดยมาก จึง
โปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงกองตักไว้ ให้เจ้าเมืองกรมการท้าวเพี้ยท้าวญาติ สำน-
โนครวี ตัวเลขส่งลงไปกรุงเทพ ... จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็น
ข้าหลวง ออกมาจัดการบ้านเมืองอยู่ ณ เมืองจำปาตักดี แลมังคัมตราจตราให้เจ้า
เมืองกรมการเจ้าหนุนายกองท้าวญาติเลขกัน เดิมตักข้อมือชาวคงเมือง กองส่วย
แลเชษฐางเมืองจะมีอยู่ในเขตแดนแขวงเมืองใด เทาใดให้ไต่ความชัดเจนแล้ว
ควรจะมอบท้าวเพี้ยตัวเลขให้เป็นไพร่บ้านพลเมือง ๆ นั้นให้สืบเชิง ... เจ้าหนุนาย
กองจะไปตองไปเพี้ย เกบส่วยกับตัวไพร่ข้ามหัวเมืองให้ไต่ความลำบาก และมีความ
เกี่ยวข้องกันต่อไป สารตรา ณ วัน 515 คำปีระกายังเปนจอศก 1246...¹

จากประกาศฉบับนี้ ได้ส่งผลให้เลิกการตั้งกองตักเลข แต่ให้เจ้าเมืองกรมการ
แต่ละหัวเมืองท้าวญาติสำมะโนครวีตัวเลขที่อาศัยอยู่ในท้องที่เขต แขวงเมืองของตน ตัว
เลขที่อาศัยอยู่เมืองใดก็ให้เป็นเลขคงเมืองของเมืองนั้น ไม่ว่าจะเคยเป็นเลขเชษฐา หรือ
เลขกองนอกมาแต่เดิมก็ตาม อันเป็นผลให้เลิกปัญหาการติดตามเก็บส่วยจากเลขที่อยู่ต่าง
เมือง ถึงกระนั้น ปัญหาการโอนสังกัดของหัวเมืองขึ้นจากเมืองหนึ่งไปยังเมืองหนึ่ง ก็
ยังมีอยู่และยังเป็นปัญหาอยู่ต่อไป แต่มีแนวโน้มนำภายในเมืองหนึ่ง ๆ จะสังกัดอยู่หัวเมือง
เดียวกัน หากจะแยกสังกัดต้องโยกย้ายไปอยู่ในเขตแขวงเมืองนั้น ๆ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด
เป็นกรณีแรกคือพระสุวรรณหักดี เจ้าเมืองท่าซอนยางขอสมัครขึ้นกับเมืองท่าอุเทน ในปี
พ.ศ. 2428 โดยเจ้าเมืองอพยพครอบครัวไปตั้งอยู่เมืองท่าอุเทน ที่เมืองท่าซอนยาง

¹ กช. ร.5 มท. จ.ศ. 1247 เล่ม 28 เลขที่ 27 ถึงเจ้าเมืองกรมการ
ท้าวเพี้ย 42 เมือง ประกาศให้ท้าวญาติทางวาท้าวเพี้ยตัวเลขแลหน้าแผนที่เขตแขวงบ้าน
เมือง

จึงยังคงมีแต่อุปฮาดราชวงศ์ และกรมการเมืองอยู่รักษาเมือง¹ ดังนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในขณะที่เจ้าเมืองเริ่มได้อำนาจในการควบคุมไพร่พลภายในเมืองของตนมากขึ้น เพราะการไม่มี "เลกเขยฮู้" หรือ "เลกกองนอก" อยู่ต่อไป ถึงจะเป็นการเสริมบทบาทเจ้าเมืองให้สามารถควบคุมคนและพื้นที่ของตนได้ แต่การที่ทางราชสำนักกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงออกมาตรวจตราอยู่ในบริเวณหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกโดยหลักการ เพื่อพิจารณาหาทางจัดบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบลดความขัดแย้งต่าง ๆ รวมทั้งเป็นการป้องกันไม่ให้เจ้าเมืองใช้อำนาจเกินขอบเขตในการเก็บส่วยข้าว เก็บส่วยเงินค่าหมค หรือนำเงินส่วยไปใช้ส่วนตัว หรือของทางใด ๆ อันจะก่อความเดือดร้อนแก่ประชาชน มาตรการต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนไม่เอื้อประโยชน์แก่เจ้าเมืองกรมการเมืองแต่อย่างใด หากแต่เป็นการบั่นทอนอำนาจทางการเมืองการปกครอง และทางเศรษฐกิจของเจ้าเมืองกรมการเมืองเป็นอย่างมาก บทบาทของเจ้าเมืองก็ยิ่งถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตและถูกควบคุมจากข้าหลวงที่มาจากส่วนกลางมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ พอมาถึงช่วงที่ราชสำนักกรุงเทพฯ ปรารถนาจะปกครอง แบบมณฑลเทศาภิบาล เข้ามายังสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นช่วงที่ฐานะทางการเมืองและเศรษฐกิจของผู้นำท้องถิ่นถูกบั่นทอนลงอย่างมากแล้ว ก็ดูผู้นำท้องถิ่น จึงตกอยู่ในอำนาจของราชสำนักกรุงเทพฯ อย่างง่ายก่าย ดังจะกล่าวในบทที่ 5 ต่อไป

ศูนย์วิทยพัชกร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร "พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน" หน้า 333.